

Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia
Departament de Filologia Romànica

LA FORMACIÓ DELS COL·LECTIUS BOTÀNICS EN LA TOPONÍMIA
CATALANA

Memòria que, sota la
direcció de. Dr. Joan Veny i
Clar, presenta Maria-Reina
Bastardas i Rufat per a
l'obtenció del Grau de Doctor

Barcelona

1992

ÍNDICE GENERAL

ÍNDIX GENERAL

0- Nota preliminar	9
1- Qüestions teòriques i metodològiques	15
1. Objectius de l'estudi	17
2. Aspectes teòrics sobre l'expressió de la col·lectivitat	18
2.1. El concepte de col·lectivitat (noms col·lectius i sufixos col·lectius)	18
2.2. Expressió de la col·lectivitat no obtinguda per sufixació: altres fenòmens morfològics i semàntics	21
2.2.1. Plurals i col·lectius	21
2.2.2. Ús del nom simple com a col·lectiu... ..	24
2.3. Noms que designen genèricament col·lectius vegetals.....	28
3. Aspectes teòrics sobre toponímia	29
3.1. Del nom apel·latiu al topònim	29
3.2. Del topònim a l'antropònim	31
3.3. Creació no popular de topònims referits a la vegetació	34
4. Altres aspectes previs sobre toponímia	35
4.1. Homonimitzacions	36
4.2. Sobre falsos fitotopònims	38
4.3. Fitotopònims "ocults"	45
5. Aspectes metodològics	48
5.1. Estudis sobre fitotoponímia	48
5.2. Noves perspectives en l'estudi dels fitotopònims	57
5.3. La importància de la documentació antiga ...	61
5.4. La formació d'un corpus com a base del nostre estudi	67
2- Col·lectius procedents d'adjectius femenins en -EA	73
3- Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA	99
1.1. Els col·lectius vegetals en -ETUM en la llengua llatina	101
1.2. El sufix *-CTUM en la llengua llatina	109
2. La pervivència del sufix -ETUM -ETA en el domini del català	112
3. La pervivència del sufix -ETUM -ETA en les altres llengües romàniques	114
4. Els col·lectius en -ETUM -ETA en la fitotoponímia catalana	118

5. Conclusions	234
4- Col·lectius amb el sufix <u>-ell</u> <u>-ella</u>	239
1. Teories sobre l'origen i formació dels fitotopònims en <u>-ell</u> en català.....	241
2. Topònims paral·lels en altres zones de la Romània.....	250
3. La documentació antiga	253
3.1. Col·lectius en <u>-ell</u> de plantes no arbòries.....	254
3.2. Col·lectius en <u>-ell</u> formats a partir de noms d'arbres	265
4. Altres topònims en <u>-ell</u>	278
5. Conclusions	279
5- Col·lectius amb el sufix <u>-ARIUS</u> <u>-ARIA</u>	283
1. Col·lectius en <u>-ARIUS</u> <u>-ARIA</u> en les llengües romàniques	287
2. Pèrdua de significat col·lectiu	289
3. El sufix <u>-ARIUS</u> <u>-ARIA</u> en la fitonímia catalana	292
4. El sufix <u>-ARIUS</u> <u>-ARIA</u> com a col·lectiu en la fitotoponímia catalana	298
5. Conclusions	333
6- Col·lectius amb el sufix <u>-OSUS</u> <u>-OSA</u>	335
1. Col·lectius amb el sufix <u>-OSUS</u> <u>-OSA</u> en llatí i en les llengües romàniques	337
2. Col·lectius en <u>-ós</u> <u>-osa</u> en la llengua i en la toponímia catalanes	339
3. Conclusions	383
7- Col·lectius amb el sufix <u>-ARE</u>	385
1. El sufix col·lectiu <u>-ar</u> en la llengua catalana	387
2. El sufix col·lectiu <u>-ar</u> en la fitotoponímia catalana	388
3. Conclusions	402
8- Col·lectius amb el sufix <u>-ALE</u>	405
1. El sufix <u>-al</u> en la fitonímia catalana	407
2. El sufix col·lectiu <u>-al</u> en la fitotoponímia catalana	409
3. Conclusions	414
9- Topònims amb doble sufixació	417
1. Sufixos diminutius	420
1.1. Diminutius amb el sufix <u>-ULUM</u>	421
1.1.1. Col·lectius en <u>-ETUM</u>	421
1.1.2. Col·lectius en <u>-EA</u>	425
1.1.3. Col·lectius en <u>-ARIUS</u>	425
1.2. Diminutius amb el sufix <u>-ell</u> <u>-ella</u>	428
1.2.1. Col·lectius en <u>-ETUM</u>	428
1.2.2. Col·lectius en <u>-OSUS</u>	438
2. Topònims amb doble sufix col·lectiu	439
2.1. Topònims compostos <u>-ETUM</u> + <u>-ARIUS</u>	439
3. Conclusions	443
10- Substitució històrica de sufixos	445

11- Els sufixos col·lectius en la llengua actual	455
1. La introducció de col·lectius vegetals en el DGLC.	458
1.1. Col·lectius masculins en <u>-et</u>	462
1.2. Col·lectius femenins en <u>-eda</u>	464
1.3. Col·lectius en <u>-ar</u>	469
1.4. Col·lectius femenins en <u>-osa</u>	472
1.5. Altres sufixos col·lectius	473
2. Els col·lectius vegetals en l'ALDC	474
 Conclusions generals	 489
 Referències bibliogràfiques	 499
A. Textos	503
B. Estudis	509
 Índex per mots base	 523
 Índex de topònims	 539

NOTA PRELIMINAR

NOTA PRELIMINAR

Els resultats a què vaig arribar, ja fa uns anys, en la memòria de llicenciatura, l'anomenada tesina, m'han proporcionat el tema i han constituït l'origen d'aquesta tesi. El propòsit inicial d'aquella memòria de llicenciatura (que al seu torn havia nascut d'un treball de l'assignatura de doctorat del professor Enric Moreu-Rey) era examinar com certs noms apel·latius esdevenien topònims, com aquest canvi es reflectia en la documentació antiga del territori català i finalment fixar, si era possible, els condicionants i etapes d'aquest procés. Amb aquesta finalitat vam escollir els col·lectius vegetals formats amb els sufixos -et -eda, àmpliament documentats tant en la toponímia com en la llengua comuna. El desenvolupament posterior del treball, i especialment l'interès tan especial que presentava la documentació reunida en els estadis inicials de la investigació, féu que, com sovint s'esdevé, la intenció primera quedés modificada i la memòria de llicenciatura es convertís en una monografia sobre la presència dels sufixos -et -eda com a indicadors d'un col·lectiu vegetal en la toponímia i la llengua catalanes. Així, aquell treball

Nota preliminar

constituí una mena d'esbós d'un dels capítols d'aquesta memòria.

L'elaboració i els mateixos resultats de la tesina ens van fer adonar que podria tenir un interès indubtable fer un treball que tingués per finalitat d'estudiar, a través de la toponímia, de la documentació històrica i de la llengua comuna actual, quina era la història dels sufixos que designen col·lectius vegetals en català. Animats pels qui van ser membres del tribunal que va jutjar aquella tesina (els Drs. Enric Moreu-Rey i Joan Veny i la Dra. Àngels Vidal), vam decidir d'emprendre aquest estudi. Així doncs, treure conclusions sobre la vida i productivitat d'aquests sufixos, tant en la toponímia com, a través seu, en el que hauria estat la llengua comuna d'èpoques pretèrites, és l'objecte d'aquest treball. De fet, estudiem tota la problemàtica que presenta la formació dels topònims que designen col·lectius vegetals en català.

Cal dir però que aquest no és un treball estrictament de toponímia; en el primer capítol comentem les dificultats que hi ha per a disposar d'un repertori exhaustiu i significatiu de topònims, per això ens hem limitat a estudiar els topònims en tant que unitats lèxiques; és en aquest sentit que a vegades parlem de lexicografia toponímica perquè es tracta de noms que pertanyen o han pertangut al lèxic comú i que signifiquen o han significat en època històrica alguna cosa; són mots que pel seu significat serveixen d'una manera del tot natural per a donar nom a un lloc. És veritat tanmateix que l'evolució fonètica o l'aïllament en què es pot trobar un compost a causa de la pèrdua del mot simple en la llengua

parlada actual, han fet que alguns d'aquests topònims esdevinguin opacs: tornar-los a fer transparents és una tasca apassionant. És també un treball de morfologia toponímica perquè hi estudiem una sèrie de qüestions relacionades amb la formació i estructura dels col·lectius; és especialment interessant veure com determinats fitònims formen col·lectius amb determinats sufixos i no els formen amb d'altres o bé veure quines formacions han de ser considerades més antigues que altres.

D'altra banda, aquest és un treball centrat molt especialment en la paleotoponímia. Tal com exposarem en la part introductòria, ens ha semblat interessant de fer-ho així, especialment per poder desenvolupar després una comparació amb l'estat de la llengua actual.

Ací em cal dir que l'enfocament que he donat al tema no pretén ser del tot nou; en el capítol inicial comentem els aspectes metodològics i la bibliografia existent sobre aquests aspectes, bibliografia que no ha estat sempre fàcil de localitzar i consultar, però gràcies a algunes estades a centres alemanys i suïssos i també especialment a la paciència generosa de col·legues i amics han estat vençudes totes les dificultats. M'ha ajudat molt en l'elaboració d'aquesta monografia el fet de poder participar en les tasques del projecte PatRom (Patronymica Romanica), no perquè es tracti d'un projecte afí a la temàtica d'aquest treball (el projecte PatRom està orientat a la investigació antroponímica) però sí perquè m'ha possibilitat una sèrie de contactes amb altres centres d'investigació, útils per madurar idees i reflexions de caràcter més teòric i

Nota preliminar

metodològic. D'altra banda, el treball amb els col·laboradors del centre català de PatRom, dirigit pel professor A.M. Badia i Margarit, ha estat també per a mi enriquidor.

Em plau recordar aquí amb agraïment l'impuls inicial que la tesina va rebre del professor Enric Moreu-Rey. Qualsevol estudi que es faci sobre toponímia catalana és deutor dels seus treballs i de l'entusiasme que hi posava.

El Doctor Joan Veny i Clar, director d'aquesta tesi, m'ha ajudat orientant el meu treball, amb la saviesa i amabilitat que tots li coneixem. M'ha proporcionat també materials importants i m'ha encoratjat en la tasca.

Sense les facilitats que m'han estat donades per a la consulta dels materials i bibliografia del GMLC aquest treball no podria haver estat realitzat. Als col·laboradors d'aquesta obra els he d'agrair la seva amable acollida. Finalment vull agrair l'ajuda dels professors dels Departaments de Filologia Romànica i Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, que amb les seves suggerències o senzillament amb el seu interès amistós, han contribuït a que aquest treball arribés a bon fi. A Anna Gudayol i a la meua família els he d'agrair també moltes coses.

1 - QÜESTIONS TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES

QÜESTIONS TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES

1.- Els objectius de l'estudi

La intenció d'aquesta memòria de doctorat és d'estudiar, des d'una orientació essencialment històrica, la formació de col·lectius vegetals en la toponímia catalana mitjançant sufixos. Però no és el nostre objectiu limitar-nos a l'establiment d'etimologies (que tractem només de manera molt secundària), i a resoldre problemes d'evolució fonètica i morfològica, o a fer propostes o conjetures raonades respecte a la cronologia dels factors que hi intervenen. Intentarem sobretot de treure algunes conclusions sobre la distribució dels sufixos en el temps i en l'espai, i també sobre les possibilitats combinatòries dels sufixos respecte als noms de les plantes i arbres i entre ells, i altres qüestions connexes. Hem de dir també aquí que aquest estudi està en gran part fonamentat en l'enorme i interessant documentació que sobre toponímia ens ofereixen els documents dels segles IX a XII; això és així fins al punt que en la present memòria hi ha inclòs, bé que de manera difusa, l'estudi de la fitotoponímia de la Catalunya Vella en aquells segles.

Qüestions teòriques i metodològiques

Com que la problemàtica que presenten els fitotopònims és força complexa i variada, ens ha semblat que era del tot necessari dedicar un capítol introductori a l'estudi de qüestions que podem considerar prèvies, però que faran veure quines són les premisses en què ens movem. Són qüestions, si es vol, preliminars, però no per això menys importants perquè han d'il·luminar i donar sentit a tot allò que segueix. Aquest capítol introductori l'hem dividit en uns paràgrafs sobre aspectes teòrics (punts 2 al 4) on es discuteixen els conceptes i bases teòriques que fonamenten aquest estudi i uns altres paràgrafs (punt 5) on s'explica i es justifica la metodologia que hem seguit en l'elaboració d'aquest treball.

2.- Aspectes teòrics sobre la col·lectivitat

2.1.- El concepte de col·lectivitat (noms col·lectius i sufixos col·lectius)

Abans de qualsevol altra cosa, sembla convenient de fer algunes consideracions sobre els conceptes que emmarquen aquest estudi i la terminologia emprada. Respecte a això darrer som ben conscients que l'expressió "sufixos col·lectius", que és la que fem habitualment per comoditat, és ben discutible; molt més exacte, però també molt més incòmode, fóra parlar de "sufixos que formen substantius que designen col·lectivitats (vegetals)". També el concepte mateix de col·lectivitat presenta problemes. Precisament Baldinger en el seu estudi Kollektivsuffixe und

Kollektivbegriff discuteix ja en la introducció (pàg. 7-12) aquestes dues coses. Pel que fa als sufixos, i tal com explica Baldinger, gairebé no n'hi ha cap que tingui com a funció única i exclusiva la de formar col·lectius. Això és especialment cert des d'una perspectiva diacrònica, ja que hi ha sufixos que prenen aquesta funció (ja sigui en època llatina o en època romànica) però que no la tenien originàriament i, de la mateixa manera, els sufixos poden perdre el significat col·lectiu i agafar altres significats i també els mots ja creats amb un sufix poden canviar de significat. D'altra banda, i fins i tot des d'una perspectiva sincrònica, el mateix sufix pot prendre significats diversos segons els casos, és a dir, pot ser alhora, en una mateixa època, col·lectiu, diminutiu, etc., segons els dialectes i els tipus de compostos. Així cal concloure amb Baldinger que "die sogenannten Kollektivsuffixe sind demnach (mit Ausnahmen wie -ETUM - ETA, das zu den seltenen Suffixen gehört, welche eine semantisch genau bestimmte einheitliche Funktion besitzen) nur unter gewissen Umständen, in gewissen Verhältnissen kollektiv" (pàg. 8).

És important l'excepció que Baldinger fa amb -ETUM com a un dels pocs sufixos que té una funció semàntica única i estable perquè aquest sufix ha estat precisament un dels més productius a l'hora de crear col·lectius en català i és precisament l'únic dels que tenen (o han tingut) aquesta funció que l'ha mantinguda des dels orígens fins a l'actualitat, sense que n'exerceixi cap altra. La resta de sufixos que estudiarem són col·lectius, és a dir, capaços de

Qüestions teòriques i metodològiques

formar noms col·lectius, només en certes circumstàncies o ocasions, com també fa observar Baldinger; es tracta de sufixos que són originàriament adjectivals i que han adquirit la capacitat de crear noms col·lectius en una època més o menys tardana sense deixar d'exercir, al mateix temps, altres funcions.

En segon lloc hi ha també la discussió sobre el mateix concepte de col·lectiu. Seguint encara Baldinger cal dir que el concepte de col·lectiu no depèn d'una sèrie de factors objectius sinó de la percepció que els parlants tenen de les coses: per tal que hi hagi una percepció de col·lectiu cal que el concepte s'associï a un cert nombre d'unitats conjuntades per alguna característica, com veurem tot seguit en parlar de plurals i col·lectius. D'altra banda una formació originàriament col·lectiva pot deixar de percebre's com a tal al llarg de la història de la llengua.

Val a dir que l'estudi de Baldinger no està especialment orientat a discutir el tipus de col·lectius que ara ens interessa sinó que s'orienta cap a altres formacions col·lectives (per exemple hi ha un llarg capítol dedicat a les formes deverbals), però algunes de les seves observacions són aplicables al nostre cas. Així, per exemple, la tendència a crear nous col·lectius sobre primitius col·lectius: les formacions col·lectives, en efecte, poden ser identificades de nou amb el mot base i, a partir d'aquí, apareix la tendència a tornar a crear sobre elles nous col·lectius (vegeu sobre això les pàgines 230-240 d'aquesta obra).

Aquest "procés de regeneració de les formacions col·lectives", que comporta diverses fases de descol·lectivització i recol·lectivització, i que té com a conseqüència una acumulació de sufixos, l'exemplifica Baldinger justament amb els col·lectius de certs vegetals (FILIX i BRUCUS) amb el sufix -ARIUS. Aquests col·lectius han passat a designar el nom de la planta i no un conjunt de plantes i sobre aquest nou nom s'han tornat a crear col·lectius amb nous sufixos (per exemple mots com fougeraie amb el sufix -ETA).

2.2.- Expressió de la col·lectivitat no obtinguda per sufixació: altres fenòmens morfològics i semàntics

2.2.1.- Plurals i col·lectius

La col·lectivitat és, com veiem, un fenomen complex i poc apte a admetre classificacions; en la seva expressió poden també ser utilitzats altres procediments morfològics ultra el de la sufixació. Aquest és el cas de les formes de plural. En llatí els neutres plurals tenien una funció col·lectiva; aquests neutres plurals en -A es converteixen en femenins en les llengües romàniques: aquest és el cas de mots catalans com fulla < FOLIA, o llenya < LIGNA. D'aquests dos mots el darrer, llenya, manté encara el seu valor col·lectiu per tal com el seu significat és el de 'conjunt de trossos de

Qüestions teòriques i metodològiques

fusta que s'utilitza com a combustible' ¹; pel que fa a fulla, el significat col·lectiu no és evident en la llengua actual ja que normalment designa cada un d'aquests òrgans dels arbres o les plantes, però en certes locucions el significat col·lectiu originari és encara patent: així en català la fulla de l'arbre, caure la fulla, exemples citats per Coromines (DECat s.v. full), o fins i tot en el refrany francès qui se gare dessous la feuille deux fois se mouille, citat per Baldinger (1950, pàg. 225), on feuille equival a 'fullam'.

Ara bé, potser l'únic cas en què cal partir de neutres plurals per a explicar topònims procedents de col·lectius vegetals, sigui el de les formacions femenines en -eda (d'-ETA, plural neutre d'-ETUM). Aquests neutres plurals, convertits en femenins (és el tipus pineda), presenten un problema d'interpretació semàntica perquè no es veu, ni és fàcil d'imaginar, la necessitat de crear formes de plural neutre amb significat col·lectiu sobre formes de singular que ja tenien aquest significat. No sembla en efecte, que hi hagi diferències semàntiques, o de possibilitats combinatòries, entre les formes de singular (actualment masculines) i les formes de plural (actualment femenines). Potser les formes en -ETA originàriament tindrien un matis de sentit diferent del de les formes de singular per una major extensió de la col·lectivitat designada o per presentar-se aquesta en

¹ - La definició del DGLC és més abstracta: "Part dels vegetals que, tallada i feta a trossos, es destina a fer foc".

subagrupacions. Löfstedt (1959, pàg. 31) parla d'un reforç del sentit col·lectiu en les formes amb el sufix -ETA.

En canvi no sembla necessari partir de plurals neutres per explicar els col·lectius vegetals femenins formats mitjançant sufixos adjectivals: ens referim als tipus avetosa, falquera, rovira. Segurament es tracta d'adjectius substantivats en femení perquè procedeixen de sintagmes formats per un substantiu femení (SILUA, TERRA) més un adjectiu en concordança; aquests sintagmes se simplifiquen amb la pèrdua del substantiu com és habitual: així rovira ha de procedir de *SILUA ROBOREA més aviat que d'un plural neutre substantivat de l'adjectiu ROBOREUS -A -UM (o de la variant *ROBER-), cosa que altrament no seria del tot impossible o inversemblant. Tanmateix, un cop creats uns models, es poden crear nous noms analògicament. Per contra, Löfstedt creu que les terminacions en -A prenen un sentit col·lectiu i és per això que sovint es produeix un canvi de gènere en els sufixos, perquè així es reforça el sentit col·lectiu: "Der Geschlechtswechsel -ARIUM > -ARIA hängt meines Erachtens mit der kollektiven Bedeutung der Endung -A zusammen: die an sich kollektive Bedeutung der Bildungen auf -ARIUM wurde dadurch verstärkt, dass sie die Kollektivendung -A annahmen und feminina wurden" (LÖFSTEDT - 1959, pàg. 31).

En la llengua actual, a vegades, el significat col·lectiu es pot expressar també, d'una manera més o menys aproximada, amb formes de plural. Ara bé, encara que en certs casos la percepció que un parlant pugui tenir d'un plural

Qüestions teòriques i metodològiques

sigui semblant a la d'un col·lectiu, cal dir que, en principi, un col·lectiu, perquè ho sigui, ha de contenir en sí no solament la idea de pluralitat, sinó també el tret semàntic de conjunt d'elements units per alguna característica comuna, i això en la seva forma de singular sense haver de recórrer a la creació formal d'un plural. Una mostra del que diem és que els col·lectius concorden amb verbs en singular.

Però això es fa sobretot palès en els col·lectius vegetals: en efecte, la definició científica d'alzinar no és la d'un simple conjunt d'alzines sinó la de "Comunitat vegetal densa i ombrívola, en la qual predominen arbres de poca alçària (5-15 m), en primer lloc l'alzina" (GEC s.v.). Aquesta definició inclou, com es veu, fins i tot elements no enterament homogenis (és a dir, no únicament alzines sinó altres espècies). Altrament és suficient que hi hagi dues alzines perquè un lloc pugui ser anomenat "Les alzines"; un alzinar (o un aulet) és una altra cosa.

2.2.2.- Ús del nom simple com a col·lectiu

Existeixen, en territori català, alguns topònims, certament no molt abundants, que reflecteixen directament el nom d'una planta o arbre sense cap tipus de sufix. Quan es tracta del nom d'un arbre que pot arribar a tenir unes dimensions considerables o unes característiques particulars que el facin distintiu, la motivació del topònim és fàcil de

comprendre. No és tan fàcil de comprendre, en canvi, la motivació que pot haver-hi darrera d'un topònim com el següent:

974 (Sant Pere de Rodes) Marca ap. 116, col.
903: de ipso loco quod dicunt ad ipsum Lentisclum

Efectivament, el llentiscle a la zona Mediterrània creix en extensions més o menys grans i és suficientment comú com per a què a Mallorca s'hagi convertit en la mata per excel·lència. Aleshores no sembla clar per què una sola mata de llentiscle, a no ser que tingués alguna característica extraordinària, ha de constituir una referència suficient com per a crear un topònim. En el mateix cas es troben altres topònims, que hem recollit sense afany d'exhaustivitat. Així per exemple El Boix, al terme de Solsona:

1020 Baraut, DocUrgell 363 (Urgellia 4, pàg. 75): infra terminos de civitate Selsona ... Et avet affrontaciones ipse alaudes de parte orientis ad ipsa Guardiola, de meridie ad ipso Boxo

L'Espinalb a Tuixén (Alt Urgell):

1029 Baraut, DocUrgell 425 (Urgellia 4, pàg. 129): ipsas villas de Toxen ... infra terminos istarum villarum. Id est ... de parte vero circi in Kanidell vel in ipso Espinalbo

lloc que també apareix mencionat més tard:

Qüestions teòriques i metodològiques

1042 Baraut, DocUrgell 554 (Urgellia 5, pàg. 87): in apendicio Sancti Stephani de Toxen ... Et affrontat hec omnia ... de .iii. in ipso Espinalb

El Fonoll a Vilanova d'Aguda (la Noguera):

984 (orig.) Baraut, DocUrgell 198 (Urgellia 3, pàg. 32): alaudem nostrum Valle de Aria in comitatum Horgillitano ... et affrontat ipsa ualle ... de unaque parte in ipsa muga ... et terciague parte in Puiolo Bcoxoso ... et vadit alios .viii.os terminus in ipso Fonolio

1047 Baraut, DocUrgell 602 (Urgellia 5, pàg. 129): et ascendit per ipsum terminum de ipsa Clusa et de Alcamora usque ad ipso Fonollo

o La Ginesta a Torrefeta (La Segarra):

1073 Sangés, DocGuissona 30 (Urgellia 3, pàg. 247): Et sunt ipsas duas pecias de terra in comitatu Urgelli, infra terminos de Gissona, in quadra de Turrefretta, ad ipsa Genesta.

1073 Sangés, DocGuissona 31 (Urgellia 3, pàg. 248): in comitatum Urgello, infra terminos de Gissona, in quadra Turrefracta, ad ipsa Genesta.

1073 (orig.) Sangés, DocGuissona 35 (Urgellia 3, pàg. 252): in comitatu Urgelli, intra terminum kastrí Gissone ... occiduo quoque pars in terminio ... atque in ista Genesta

També altres topònims comparables en documents de Sant Cugat:

1064 CSCugat II 640, pàg. 307 (testament de Ramon, fill d'Elliardis): Et concedo ad Bonofilio

Malanneg fexa una de terra qui est ad ipso
Coscoll, qui vadit usque in alodio de Bonofilio,
leuita.

1187 CSCugat III 1172, pàg. 312: Item dimito
predicto Arberti parrochia de Brug cum suis
terminis

Davant d'aquests casos, i tenint en compte que en cap d'aquests noms no hi ha una característica formal que justifiqui un sentit col·lectiu, potser caldrà prendre en consideració la possibilitat que d'alguna manera o altra el nom simple de la planta pugui designar tota l'extensió poblada majoritàriament per espècimens d'aquella planta determinada ². És a dir es tracta d'un mot formalment simple, sense sufixació, usat amb un contingut semàntic de col·lectiu. Com es pot observar, en la seva majoria aquests topònims porten article. Així per exemple el nom de planta boix està molt ben representat en la toponímia; és també cognom freqüent.

² - En el mateix sentit comprovem que s'expressa B. Löfstedt (1959, pàg. 41-42): "Als Zeugnisse von einer kollektiven Verwendung der Baumnamen sind meines Erachtens zum Teil auch diejenigen romanischen Ortsnamen zu betrachten, die auf einen lateinischen singularischen Baumnamen zurückgehen, zum Beispiel frz. Orme (< ULMUS), Rouvre (< ROBUR), Pin (< PINUS), Teil (< TILIUS), Saulce (< SALIX), Buis (< BUXUS)... Einzelne Exemplare von Baumarten wie Eiche und Linde können ja ein markantes, in die Augen fallendes Aussehen haben und somit als ein Charakteristikum des Ortes, wo sie wachsen, angesehen werden. Eine derartige Erklärung kann aber meines Erachtens für Ortsnamen wie Buis und Saulce kaum in Betracht kommen: es fällt sehr schwer zu glauben, dass ein Ort nach einer einzigen Weide oder einem Buchsbaumstrauß benannt worden sei. Viel wahrscheinlicher ist, dass man in solchen Fällen an den Vegetationstypus dachte, und dass BUXUS und SALIX ursprünglich kollektive Singulare waren".

Qüestions teòriques i metodològiques

En català no és rar allò que les gramàtiques anomenen "singular genèric" o "singular col·lectiu". Precisament en els noms de plantes que hem mencionat aquest ús és ben possible; podem dir "en aquest lloc (no) hi ha fonoll (boix, bruc, ginesta, menta)" o també "allà on hi ha menta (farigola, grèvol)". Però això no és possible amb tots els vegetals; no serien gramaticals frases com "*en aquest lloc (no) hi ha pollancre (ginebró, maduixera)". La relació que pugui tenir aquest fet amb l'existència de noms que designen plantes no arbòries, usats en singular amb valor col·lectiu en la toponímia, no és ni evident ni tan sols clara, però no he volgut deixar de consignar que hi ha una certa coincidència ³. De totes maneres aquests topònims, ja que no estan formats mitjançant sufixos col·lectius, no seran objecte d'un estudi especial en aquest treball.

2.3.- Noms que designen genèricament col·lectius vegetals

En el present estudi no tractarem tampoc amb especial consideració els termes que per ells mateixos designen col·lectius vegetals d'una manera genèrica, noms que no fan referència a un determinat vegetal; ens referim a mots com selva, bosc, prat (prada), o el llatí lucus. Aquests noms i alguns derivats d'aquests noms (com Bosquet o Pradell) estan ben representats en la toponímia. Cal advertir solament que

³ - També Löfstedt en l'article que hem citat extensament en la nota anterior relaciona aquest fenomen de la llengua comuna (en aquest cas del castellà) amb els topònims que presenten la forma del nom simple del vegetal.

a Mallorca el mot bosc designa i significa 'alzinar', que és el bosc per excel·lència a aquella illa. En sentit contrari, garriga, al Principat i a les Balears, no és ja un lloc on abunda el garric sinó que designa un 'tros de terra no conreat on creixen espontàniament mates i arbusts de poca alçària', i molt significativament és traduït al castellà per "monte bajo". En alguns indrets garriga és sinònim de garric, arbust anomenat també coscoll.

3.- Aspectes teòrics sobre toponímia

3.1.- Del nom apel·latiu al topònim

Cal suposar que els fitotopònims són, en principi, i en el moment de la seva creació, noms apel·latius; és a dir, són (o, més ben dit, eren en el moment en què es van originar) noms pertanyents al lèxic comú de la llengua que en un moment determinat foren considerats apropiats per a descriure un cert paisatge o un cert lloc prenent com a element bàsic la seva vegetació. Si posteriorment s'han convertit en noms obscurs per a nosaltres és un fet accidental que es deu a l'evolució de la llengua; això és lògicament vàlid pel que fa als noms de certs vegetals (que constitueixen la base d'alguns dels topònims que veurem) que han deixat de tenir significat en la llengua comuna i han estat substituïts per uns altres (així QUERCUS). Això és també fins a cert punt vàlid per als sufixos col·lectius que centraran el nostre

Qüestions teòriques i metodològiques

estudi; és a dir, podem considerar que en l'època de formació d'un topònim el sufix que el compon tenia una certa capacitat productiva de col·lectius en la llengua comuna o que, com a mínim, existia una formació amb aquest sufix que era més o menys viva en la llengua. Això darrer vol dir que mentre un nom com aulet pertany com apel·latiu a la llengua viva, no perd la capacitat d'esdevenir un topònim, encara que el sufix -et hagi deixat de ser productiu. Bé que tot això sembla prou evident volem insistir-hi perquè és del tot indispensable de tenir en compte aquestes consideracions si allò que pretenem és treure conclusions sobre la llengua antiga a partir de la toponímia, si considerem que la toponímia conserva, fossilitzats, estadis antics de la llengua. Però caldrà fer algunes precisions sobre aquesta afirmació tan general.

El pas de nom apel·latiu a topònim no es produeix de manera momentània, instantània; es tracta d'un procés, d'un esdevenir. Moltes vegades la frontera entre una cosa i l'altra no és fàcil d'establir; especialment en els textos antics pot no ser clara la funció d'un determinat nom (sobre aquest aspecte i els indicis que es poden trobar per a decidir-ne en un sentit o altre vegeu el punt 5.3. d'aquest capítol).

De totes maneres hi ha dos casos on es pot considerar de manera clara que un nom comú ha esdevingut un topònim. Des del moment que un nom referent a la vegetació deixa de pertànyer al lèxic comú de la llengua parlada es converteix immediatament en un topònim no motivat per als parlants;

aquest pot ser el cas dels derivats de *KASSANOS o del ja mencionat CERQUUS per exemple. D'altra banda si desapareix la realitat que motivava el nom del lloc, en el nostre cas si desapareix l'arbre o arbres que originaven la designació, però el nom persisteix, aquest nom perd la funció pròpia d'un nom comú i esdevé topònim. Això és el que Varró va observar a propòsit del nom d'una localitat de Roma, Corneta: Corneta, quae ab cissa, loco relinquerunt nomen (Varró, Lingua latina 5, 152). No existeix la verneda que donà nom a un barri de Barcelona ni grans extensions de gram a Santa Coloma de Gramenet. De totes maneres i com hem dit, a vegades pot ser difícil de determinar la funció com a nom comú o com a topònim d'un col·lectiu vegetal determinat, prova d'aquesta dificultat és la vacil·lació que s'observa en l'ús de majúscules i minúscules en les edicions de textos antics.

3.2.- Del topònim a l'antropònim

L'estudi dels fitotopònims planteja encara altres problemes metodològics. En l'onomàstica catalana no tots els fitotopònims perviuen únicament en la toponímia; molts ens han pervingut (a vegades fins i tot exclusivament) com a cognoms. Sembla que cal partir també de la premissa metodològica que aquests cognoms tenen el seu origen en topònims menors. És prou sabut que són molts els cognoms que provenen de noms de masos o cases i això sembla especialment cert quan els noms dels llinatges procedeixen d'un col·lectiu vegetal; efectivament no sembla lògic, o en tot cas ha de ser

Qüestions teòriques i metodològiques

en unes circumstàncies prou particulars, aplicar directament a una persona un nom que designa la vegetació, en canvi, sí que és lògic de donar-lo a un indret i a la casa que s'hi pugui construir; d'aquí el nom pot passar a designar els homes que l'habiten ⁴.

Ara bé, un cop arribats aquí, el procés pot continuar en un altre sentit: els noms, associats a les persones que els duen, es poden traslladar junt amb les persones. Així, davant d'un nom d'una masia o d'un lloc que consisteix en un col·lectiu vegetal, no es pot saber a priori si aquest era el nom original de l'indret o si bé era el nom d'unes persones que, provinents d'un altre lloc, s'hi van instal·lar i li van donar el nom. Aquesta és una de les raons per les quals no es poden treure conclusions massa ràpides sobre certes fonts com per exemple mapes; només si es disposa d'una monografia sobre el topònim es pot assegurar si és antic i ha estat creat in situ o si ha estat portat al lloc, recentment o en època més antiga. Naturalment, a efectes de treure conclusions sobre l'època de formació dels topònims, aquests topònims "importats" poden distorsionar les dades.

⁴ - Que molts llinatges o cognoms procedeixen de noms de cases o masies també es posa de manifest en aquells casos en què consisteixen en una paraula relativa a la construcció (Casanova) o a accidents del terreny (Coma, Junyent, Quer, Font). D'altra banda, que aquests mots siguin realment topònims fixats o simples apel·latius topogràfics que s'usen circumstancialment és més o menys indiferent per al nostre argument que es basa en el fet que aquests noms només es poden donar a les persones a través de la designació d'un lloc. És a dir, una persona que s'anomena Fageda s'ho pot dir perquè viu en un lloc que es diu Fageda o, menys probablement, en un lloc on efectivament hi ha una fageda (independentment del nom que tingui aquest lloc) però no perquè tingui ell algun tret personal que motiví el nom.

Així, per exemple, a les pàgines del BSO (en una nota titulada "Antropotopònims: Can Buxeres" BSO 15 (1984), pàg. 41- 44, reeditada ara en MOREU-REY - 1991, pàg. 155-158) Moreu-Rey crida l'atenció sobre el topònim Can Buxeres (a l'Hospitalet), arran de la instal·lació d'una estació de metro i l'establiment de la grafia Can Boixeres per al nom de l'estació. Can Buxeres és el nom d'una masia, actualment convertida en parc municipal, pertanyent a la família d'aquest nom. Ara bé, la nota indica, amb diversos arguments, que no sembla que l'origen d'aquest cognom sigui català sinó francès, possiblement Buissières i que per tant caldria mantenir la grafia primera. Independentment de quin sigui l'origen del cognom i de com això afecti la grafia del nom del parc o de l'estació de metro, el que ens interessa ací és remarcar que seria un error evident de creure que existeix un topònim col·lectiu de boix amb el sufix -ARIA a l'Hospitalet, ja que aquest topònim ha estat portat al lloc a causa del cognom dels propietaris de la masia ⁵.

3.3.- Creació no popular de topònims relatius a la vegetació

Un altre problema de caire metodològic és el que plantegen certs topònims que no són pròpiament d'arrel popular. Efectivament, no sempre els topònims són de creació espontània: entre les possibilitats de creació conscient de topònims hi ha la de les sèries de topònims que es creen en

⁵ - Per un resum sobre els diferents aspectes d'aquesta problemàtica que comentem vegeu l'article de M. Mulon (1990).

Qüestions teòriques i metodològiques

època tardana arran de processos de repoblament. Són noms donats pels repobladors allà on s'estableixen recordant topònims d'allà d'on procedeixen, encara que les característiques del terreny o de la vegetació no ho justifiquin plenament. En el camp dels fitotopònims pot no ser, doncs, la vegetació l'únic factor que determina que el lloc sigui "batejat" pels nous posseïdors amb un fitotopònim. Aquesta pot ser, doncs, una altra causa de trasllat de topònims, a més de les que comentàvem en l'apartat anterior. Però en aquest sentit, el de la imposició de noms pels repobladors, el professor Moreu va més enllà: segons la seva teoria a les comarques de la Segarra i veïnes hi ha una sèrie de topònims vegetals que són productes de nova creació del temps de la Reconquesta; encara que no és del tot explícit, del que diu sembla deduir-se que pensa en la possibilitat que fossin escollits per als llocs reconquerits noms relacionats a la vegetació d'una manera gairebé arbitrària, és a dir no tant per la seva relació directa amb la vegetació del lloc, sinó per raons de "moda", perquè responien a una tradició o eren evocadors o suggerents; així en una nota breu i sense signar en el BSO (11 (1983), pàg. 9) es parla d'un "bateig col·lectiu de noves implantacions (castells) en temps de la "Reconquesta" en comarques segarrenques o veïnes emprant les diferents unitats d'un mateix camp semàntic: el de les plantes i arbres", i són citats els següents noms de lloc: "Albospí, L'Ametlla, S'Aladern, S'Avellà, Aranyó, Sa Canela, Carbassí, Sa Cirera, el mateix Cervera (Servera), Codony, L'Espígol, Figuerola, El Fonoll, Freixenet, Es Llor, Mirambell, Sa Móra, S'Olivella, La Panadella, Pomar, Rouric,

Saüc, Sa Vit, etc."⁶. De la mateixa manera és evident que avui en dia molts dels noms de les modernes urbanitzacions no descansen en la toponímia preexistent.

4.- Altres aspectes previs sobre toponímia

Ja tindrem ocasió d'insistir en altres llocs que és prou gran el nombre de topònims que no són el que aparentment semblen ser i que, al mateix temps, n'hi ha molts d'altres que són el que no semblen ser.

En el camp de la toponímia botànica això es produeix en els dos sentits: hi ha fitotopònims aparents (però que no ho són en la seva base etimològica) i hi ha fitotopònims que ho són realment encara que la seva base botànica hagi esdevingut, en la seva forma actual, desfigurada.

4.1.- Homonimitzacions

El fet que un topònim aparenti tenir un origen botànic quan això no és així o és com a mínim discutible pot obeir a diverses raons: en primer lloc els topònims són sovint objecte d'homonimitzacions, ja que aquests noms, sovint creats sobre noms apel·latius o antropònims en èpoques

⁶ - Vegeu altres indicacions en aquest mateix sentit de Moreu-Rey en MOREU-REY - 1982, pàg. 160-161; MOREU-REY - 1991, pàg. 163.

Qüestions teòriques i metodològiques

remotes, en molts casos han deixat de ser motivats per als parlants. Això fa que siguin un terreny propici a tot tipus de modificacions atribuïbles a allò que tradicionalment s'ha anomenat etimologia popular. Aquestes modificacions poden contribuir a fer poc perceptible el veritable origen etimològic del topònim. D'altra banda, hi ha una sèrie d'elements toponímics, el significat botànic dels quals, si bé és aparent, cal descartar o ha estat posat en dubte pels estudiosos.

Pel que fa al fenomen de l'etimologia popular podem observar que ha tingut una certa incidència a l'hora de crear falsos fitotopònims.

En aquest sentit és significatiu el cas del nom de la població de Sant Just Desvern (Barcelonès). El nom Desvern sembla transparent: aparentment és un d'aquells casos en què la toponímia conserva, fossilitzat i aglutinat, l'article procedent d'IPSE que ha deixat de ser viu en la llengua d'una gran part del domini continental del català. Desvern seria, doncs, equivalent a 'del vern'. Però diversos estudiosos (BADIA - 1951, MOREU - 1982, MORAN - 1987) han observat que les formes que apareixen en la documentació antiga del topònim són totes unes altres: així el primer testimoni que en tenim, del 986, presenta la forma Berce, i fins al segle XIV es repeteixen les formes similars (Verzio 1011, Vercio 1011-1049, eclesia Sancti Iusti de Verz 1279, Versia 1281, Sent Just des Verç 1374). Sant Just des Vern, que correspon al nom actual, apareix documentat només al segle XV. Això ens

mena a la conclusió que Desvern és una creació per etimologia popular sobre el nom antic de la població ⁷. Per tant no existeix cap arbre, cap vern, que hagi originat aquest topònim, sinó que més aviat sembla originat sobre un aropònim.

Aquest fenomen es dóna molt sovint. Així A. Bach (BSO 18 (1984), pàg. 24) crida l'atenció sobre el nom de casa Eures (Sant Maurici de la Quart, Berguedà) que és una deformació per etimologia popular d'un antropònim: Leuericus. Igualment Bladé i Desumvila des de les pàgines del mateix Butlletí (17 (1984), pàg. 51) indica que Valldellins, partida del terme de Benissanet (Ribera d'Ebre), apareix documentat com a Val d'Ali i el topònim no té, per tant, l'origen en un llinar.

Així mateix és evident per als filòlegs que ni La Pera ni Riudeperes ni Riudecols no són topònims d'origen botànic, però potser no ho és tant per als parlants, com es posa de manifest en les vacil·lacions en la pronúncia de la -e- en els derivats de PETRA.

Aquest tipus d'homonimització afecta solament topònims concrets (o petites sèries de topònims com els derivats de PETRA que acabem de mencionar). L'aparició d'aquests falsos

⁷ - Incidentalment cal dir que, tal com assenyala Moran (1987, pàg. 56), aquesta formació per etimologia popular és interessant perquè denota, si no un ús viu, com a mínim una consciència de l'existència d'un article masculí amb la forma es en una època relativament tardana com és el segle xv. Val a dir que també ha pogut contribuir a la creació d'aquesta forma l'analogia amb el nom del nucli de població proper Sant Joan Despí i altres noms similars de la comarca.

Qüestions teòriques i metodològiques

fitotopònims és producte de l'evolució, regular o no, dels topònims corresponents i per tant es pot qualificar d'accidental o esporàdica. Un problema diferent el planteja la discussió sobre el significat etimològic de certs grups de topònims que també es podrien catalogar com a falsos fitotopònims.

4.2.- Sobre falsos fitotopònims

Efectivament, hi ha una sèrie de topònims (o més aviat d'elements toponímics) que aparentment semblen respondre a un nom d'arbre o planta però el significat vegetal dels quals ha estat discutit amb més o menys versemblança.

El cas més espectacular és la sèrie de topònims que presenten una forma pi. En la consciència de qualsevol parlant actual aquest topònim tindria un significat vegetal, però Aebischer ja fa temps (AEBISCHER - 1936) va posar en dubte aquest significat. Efectivament, observant els contextos on pi apareix en la documentació antiga, especialment en aquells textos del segle X i XI on és encara un nom comú, es fa patent que no pot tenir un significat vegetal; això perquè pi apareix com a nom comú en enumeracions de roques i accidents orogràfics i no entre les enumeracions d'arbres, i sobretot perquè apareix en contextos on, si fes referència a un arbre, el text seria gairebé incongruent: vegi's especialment el document de 974, citat

per Aebischer, on s'assenyalen els límits d'un predi objecte de donació per part del comte Gausfred a Sant Pere de Rodes:

974 Marca ap. 116, col 903 i DipCarol. I, pàg. 236: ascendit in summitatem de ipso pino altiore qui ibidem est, qui habet inhonestum atque incompositum nomen ... quem nos propter deformitatem scribere deuitamus

Realment no sembla que aquest pino, amb un nom que la decència impedeix mencionar, pugui designar un arbre, i efectivament no ho fa: uns anys més tard, el 982, el mateix límit és descrit de la manera següent:

982 DipCarol I, pàg. 242, 2: in sumitatem ipsius montis qui uocatur Caralio

Aebischer no cita aquest segon document que sens dubte confirma la seva hipòtesi, ja que el pino aquí apareix substituït per un mot que li ha de ser més o menys sinònim: mons.

De totes maneres Aebischer estableix el significat orogràfic del mot, concretament el de 'sortint rocós' que es desprèn dels textos que estudia. Aleshores, sempre segons Aebischer, caldria partir d'una base etimològica híbrida *PINNO, amb aquest significat, producte d'un creuament del gàl·lic PENNOS amb *PICCO, nom d'origen desconegut però comú a les llengües de la Península Ibèrica.

Qüestions teòriques i metodològiques

Als topònims que aporta Aebischer caldria afegir, segons J. Moran (MORAN - 1983), el topònim Pinsent (Estamariu, Al' Urgell) (documentat per primer cop el 964 com a Pino Sancto) que, per la constitució orogràfica del lloc, no s'ha d'afegir a la llista de topònims, prou coneguda, que denoten l'existència de cultes dendrolàtics (d'altra banda mai associats als pins a Catalunya), sinó que s'ha d'interpretar com a 'roca santa' denotant un altre tipus de culte pre-cristià.

En tot cas és evident que existeix una base toponímica PIN- que, malgrat haver coincidit amb el nom de l'arbre, és etimològicament diferent.

Plantejant un tipus de problema del tot similar, Badia va discutir en una sèrie d'articles (BADI - 1961 i 1966 a) la teoria acceptada tradicionalment que topònims com Maçana, Massanet, Maçaners i afins són una resta de la pervivència de MATTIANA en els dialectes constitutius catalans. Contra l'opinió que considera aquests topònims com a fitotopònims, Badia proposà una altra base lèxica amb un significat també oronímic. L'argumentació es basa en la no coincidència de la situació dels topònims i de les àrees on actualment maçana és viu com a nom comú designant la poma, també en la situació d'aquests topònims en collades o llocs amb un relleu especial i en una abundant documentació llatina medieval (recollida sobretot en l'article de 1961). En aquests documents no és en absolut patent el significat botànic del mot; de fet en els documents recollits apareix gairebé sempre com a topònim i no

com a nom apel·latiu i, quan hi ha alguna indicació sobre el topònim, molt sovint es refereix a un coll, a un puig o fins i tot a una roca. Això sembla manifest especialment en el testimoni més antic: 878 Marca ap. 36, col. 800: per ipsa roca ubi dicitur a(d) Maçaneto⁹. En canvi, en els textos on aquests noms són usats com a noms comuns, és quan el significat vegetal sembla més transparent (per exemple, el text de 1063: ACA Ramon Berenguer I, núm. 293: et cum orto et macenaria), encara que també en l'article es proposen explicacions alternatives que farien possible un significat no botànic del terme.

En el segon dels articles dedicats al tema (1961) Badia reuneix i critica la documentació reunida per Balari en unes

⁹ - Compari's, no obstant això, amb la frase següent:

963 Marca ap. 101 col. 883: et inlaterat ad ipso pino qui vocatur ad ipsa Alzinela

Aquesta frase ha de ser interpretada així: "limita amb la roca que s'anomena a 'L'Alzinella'". El document de 878 pot ésser interpretat així: "per aquella roca que és situada en el lloc dit 'Maçanet'". Els dos casos presenten certes similituds: en el primer el topònim està introduït per un ad que sembla indicar que el nom de la roca es deu al lloc on està situada; en el segon cas el relatiu ubi pot ser interpretat d'una manera semblant, com hem traduït.

Qüestions teòriques i metodològiques

notes de treball inèdites ⁹. La teoria de Balari era un precedent de la sostinguda per Badia.

Moreu-Rey ("Sobre els noms propis andorrans" en BSO 4 (1981), pàg. 14-26) es pronunciava en el mateix sentit que Badia. Aquesta teoria no ha obtingut, però, una acceptació unànime (Coromines la ignora, cf. DECat s.v. maçana) potser per la dificultat en trobar una base etimològica que suporti el significat oronímic d'aquests topònims.

Així mateix ha estat discutit el significat vegetal d'altres topònims. Cases-Carbó indicà que almenys algun dels topònims amb la forma Lledó a Catalunya podia provenir d'un duplicat de Lugudunum i tenir per tant un origen cèltic (CASES-CARBÓ - 1929, pàg. 91-117). Badia sostingué, independentment segons sembla, en un article (BADIA - 1966 b) la mateixa opinió respecte a Lledó (Garrotxa) amb arguments més elaborats de diversos tipus. El punt de partida de l'argumentació és l'existència d'un document de donació al monestir de Sant Pere de Besalú del 978 (VViage XV, ap. XXV, pàg. 258) on apareix un topònim Lucduno: Et dono ad prefatum cenobium in terminio de Lucduno terras et vineas. Aquest topònim podria correspondre al nom del poble de Lledó (Garrotxa), situat a la mateixa contrada de Besalú a què fa

⁹ - Aquestes notes no eren conegudes per Badia quan va redactar la comunicació al Congrés d'Onomàstica de 1963 (publicada el 1966). Cal tenir en compte que el número 8 d'Estudis Romànics de l'any 1961 no va ser imprès, degut a una sèrie d'incidències, fins a l'abril de 1966. Per tant, i malgrat les aparences, l'article publicat al número d'Estudis Romànics de 1961 és lleugerament posterior al publicat l'any 1966 en les actes del Congrés d'Onomàstica.

referència el document ¹⁰. Ara bé, cal tenir en compte que el topònim Lledó correspon a llocs diversos i que almenys alguns d'ells semblen respondre al fet que el lledoner és un arbre objecte de culte pre-cristià, culte que s'ha cristianitzat sota l'advocació de la Mare de Déu ¹¹. Aleshores els topònims amb aquest origen són evidentment fitotopònims. Cal observar, també, que en aquest cas el problema només es pot plantejar pel que fa a la forma simple, Lledó, que és l'única que podria procedir de LUGUDUNUM. En el cas de Maçana, i tal i com assenyalava Badia (1961 a, pàg. 171-172), l'existència de formes amb sufixos col·lectius típicament vegetals (Maçanet, Maçanós ...) no era inconvenient per a imaginar un significat no botànic del terme, ja que, efectivament, aquests sufixos poden aparèixer units a elements no vegetals (cf. Pedret, Codalet; Pedrosa, etc.). Contràriament, en el cas de Lledó, i malgrat que la forma simple pugui no tenir-lo, els topònims sufixats com Lledonosa sembla que han de tenir un significat vegetal.

¹⁰ - En un document de Vic, referent a Òdena, es troba un topònim amb una grafia molt similar a la del document de Besalú:

996 (orig.) Junyent, DipVic 604, pàg. 513: Et
item terra qui est ad ipso Lucdone, cultum uel heremum

La presència de l'article fa creure que aquest nom s'origina en un nom comú, potser un lledoner?

¹¹ - Per als rastres en la toponímia d'antics cultes dendrolàtics vegeu també AEBISCHER - 1968 on es fa referència especialment al culte als roures i també (pàg. 60-61) als lledoners i s'indica la relació de les advocacions marianes a la Mare de Déu del Lledó amb aquests cultes pre-cristians.

Qüestions teòriques i metodològiques

Coromines (DECat s. v. lledó) rebutja contundentment la hipòtesi de Cases-Carbó sense citar per a res Badia.

Balari i Jovany en els Orígenes històrics de Catalunya proposà significats no botànics per a topònims com Avellanes (pàg. 52-53) que segons Balari designaria un tipus de roques o Figueres i derivats: Figueroles, Figuerosa o Fígols (pàg. 241-243) en els que s'hauria de veure, no el nom d'un element de la naturalesa, sinó el resultat de la intervenció humana en forma de parets o tàpies. Balari es basa en que, en el llatí medieval de Catalunya, figuera no designa l'arbre (que, segons ell, sempre s'anomena ficulnea¹²) i en alguns textos llatino-medievals i topònims. Meyer-Lübke (1923) també posà en dubte l'etimologia botànica de Fígols i proposà FIGULOS 'terrissers'. Badia (1951) exposa les teories de Balari però indica que, si bé potser no en tots, en la major part de casos es tracta segurament de noms botànics. Coromines (DECat, s.v. figa) es pronuncia, amb la seva habitual contundència, en el mateix sentit fent l'excepció de Fígols per al qual accepta l'etimologia proposada per Meyer-Lübke.

¹² - Cosa que no és exactament certa encara que realment ficulnea és molt més freqüent: vegeu per exemple 1034 Miret BRABL VI, pàg. 352: cum ipsis arboribus ... id sunt: morers .iii. et oliver .i. et pomer .i. et amendolers .iiii. et pruners et figers. 1038 Miret BRABL VIII, pàg. 425: pomer .i. et amenlers .iiii. et pruneres et figeres. 1127 Miret BRABL VI, pàg. 392: et terminatur de una part in ortal de Sancta Maria cum ipsas figeres. 1173 CSCreus 172, pàg. 175: unum campum cum figeras et arbores ... et in alio loco ... unum campum cum figeras et olivariis.

Manuel de Montoliu, en un article sobre toponímia fluvial (1922), posà en dubte que el topònim Noguera, que designa diversos rius a Catalunya, tingués un origen vegetal i proposà una base NAUCA que tanmateix no sembla satisfactòria ni des del punt de vista de l'evolució fonètica ni des del punt de vista de la semàntica. Badia (1951) recull una quantitat important de topònims fluvials amb les formes Noguera (i derivats, diminutius) i Nou indicant "qu'au point de vue botanique, il n'y a pas d'inconvénient à accepter l'étymon NUCARIA" perquè la noguera pot créixer en qualsevol lloc de Catalunya sempre que hi hagi un grau d'humitat suficient.

Així mateix, i més recentment, Balañà (1989) afirma que els dos topònims catalans L'Ametlla (de Mar i del Vallès) provenen de dos antropònims àrabs diferents (aquesta dualitat l'explica Balañà perquè "les grafies antigues documentades són totalment distintes" pàg. 262, sense, però, mencionar-les).

4.3.- Fitotopònims "ocults"

També existeix el cas invers; és a dir, topònims dels quals no es pensava que fossin vegetals però als quals modernament s'ha volgut donar un significat botànic.

Coromines (DECat s. v. càdec, nota 8) conjectura, amb moltes precaucions, que el topònim Cadaqués (Alt Empordà),

Qüestions teòriques i metodològiques

per al qual sempre s'havien proposat formacions que continguessin el mot quer 'roca', és un derivat col·lectiu en -ARIUS de càdec. No obstant el mateix Coromines mostra les dificultats d'aquesta proposta per a la qual caldria suposar, contra el que indica la documentació, que càdec no és una forma secundària i relativament moderna de cada < CATANUM. Efectivament, el topònim Cadaqués apareix l'any 1030 (Marca ap. 202, col. 1043: in comitatu Petralatensi ...et infra hos terminos sunt porti maiores ... et alium quem dicunt Kadachers) i no hi ha res que faci pensar que en aquesta època ja existís la forma càdec; en la documentació antiga el topònim Montcada (Vallès Occidental) apareix com a Montcadan, o llatinitzat Montecatanus, mostrant la -N- etimològica. Caldria trobar, a més, una explicació a l'absència de sonorització de la -c-, ja que, tractant-se d'una forma antiga, hauria d'haver sofert aquest procés. En tot cas, i tal com indica Coromines, el que es desprèn de la documentació antiga és que el primer element del topònim no és "cap de" ¹³.

També hi ha topònims el significat vegetal dels quals és poc transparent. Això succeeix evidentment quan els topònims contenen un nom de planta o d'arbre que ha deixat de ser un nom comú en català. En el moment en què el topònim deixa de ser motivat per als parlants pot sofrir tot tipus de modificacions. Només cal recordar l'anècdota clàssica d'un

¹³ - Bastardas (BSO 2 (1980), pàg. 7) conjectura, no sense escepticisme, que en aquest topònim hi podria haver la preposició grega katá, i aleshores el nom, donat pels grecs d'Empúries, significaria 'entre roques, en el roquissar'.

document del segle XIV (citats en BALARI - 1899, pàg. 209) on el topònim Ullastret (Baix Empordà) apareix llatinitzat com a Oculo Stricto. També pot succeir que l'evolució fonètica d'un topònim el converteixi gairebé en irreconoscible.

Muntaner Pascual (MUNTANER - 1986, pàg. 236 i sobretot pàg. 343) ha fet veure que un topònim del Garraf, Sostrell, no és com es pot pensar un derivat de sostre, sinó una contracció, amb l'article salat, d'ullastrell. Muntaner Pascual, però, remet al DCVB (s. v. ustrell) on s'indica que ustrell prové d'una "contracció de ullastrell, diminutiu de ullastre". Tal com exposarem (capítol 4.1 i 4.4) sembla més lògic veure-hi un col·lectiu diminutiu amb el sufix -ell (< -ETULUM) i no un diminutiu, però, deixant de banda el significat, l'explicació sembla correcta. Aquest topònim ha sofert diversos "accidents" que en dificulten la interpretació: així la grafia aglutinada de l'article procedent de IPSE i l'eliminació de tota una síl·laba: s'ullastrell (o, millor, s'uiastrell) > s'ustrell (la grafia no etimològica So- encara n'enmascara més l'origen).

De totes maneres en català no es produeixen modernament interferències amb altres llengües no romàniques que encara contribuirien a complicar més les coses. Només a tall d'anècdota podem mencionar que un aparent im Frösch en una zona avui germanòfona dels Grisons (Ascharina, Küblis) no té cap relació amb les granotes sinó que és una forma escurçada de Fröschenei (< FRAXINETUM) nom amb el que encara era conegut fa uns anys (SCHORTA - 1988).

Qüestions teòriques i metodològiques

Les conclusions que es poden extreure dels casos que hem comentat en aquests punts precedents són potser les evidents per a qualsevol estudi de toponímia. En primer lloc la necessitat d'una certa cautela i sobretot de disposar d'estudis individuals aprofundits abans de treure conclusions de caràcter general i especialment la importància que té la documentació antiga per a intentar fer qualsevol tipus d'interpretació de la toponímia. En tot cas i com que el nostre objectiu no és en principi d'estudiar l'etimologia de les bases lèxiques sobre les quals es formen els col·lectius sinó estudiar el funcionament dels sufixos col·lectius, deixem de banda en el nostre estudi les bases lèxiques per a les quals hi ha un bon fonament per creure que no són fitònims.

5.- Aspectes metodològics

5.1.- Estudis sobre fitotoponímia

Aquest apartat té finalitats diverses: conté òbviament una anàlisi breu dels estudis sobre fitotoponímia que constitueixen els nostres antecedents immediats (l'antecedent del nostre) i als quals haurem de fer sovint referència ¹⁴. Ara bé, a través d'aquesta anàlisi, que sovint inclou

¹⁴ - No incloem en el nostre comentari, encara que lògicament aporten informacions molt valuoses que hem tingut en compte, ni obres generals de toponímia (catalana o d'altres dominis romànics), ni monografies locals, ni obres lexicogràfiques.

elements crítics i valoratius, volem fer veure quins han estat els objectius immediats que s'han proposat aquests estudis, quins han estat els problemes que han estat posats en relleu, quines són les propostes metodològiques que han estat fetes i quines perspectives han obert. Potser no és ni tan sols una aproximació a allò que sol anomenar-se "estat de la qüestió", però almenys, en certa mesura, podem dir que en fa la funció. Allò que sí pretén aquest capítol és emmarcar el present treball dins el panorama de les recerques sobre fitotoponímia romànica.

En primer lloc cal mencionar com a clàssics el treball de G. Flecchia (1879-80), pioner dels estudis onomàstics a Itàlia, i també l'estudi de Nunes sobre els fitotopònims a Portugal (1920), que conté una gran quantitat d'exemples.

A més d'aquests clàssics cal mencionar altres estudis més moderns i especialitzats. A França (sovint cobrint territori francès i occità, i fins i tot català) existeixen una sèrie de monografies que tenen com a finalitat estudiar la incidència en la toponímia d'un determinat nom de planta (o de determinats noms de planta, estudiats gairebé independentment). Així, repassant el repertori de bibliografia onomàstica francesa de M. Mulon (1977 i 1987) podem trobar sèries senceres d'articles de diversos autors dedicades a aquest tipus d'estudis; hi figuren diversos articles de la mateixa M. Mulon, d'E. Negre, de R. Monnot, d'A. Carnoy o de W. Eloy dedicats a la toponímia d'un determinat vegetal.

Qüestions teòriques i metodològiques

També es poden trobar estudis semblants en el territori italo-romànic. Així H. G. Tuchel dedicà els seus Studien zur italienischen Phytotoponomastik a estudiar els tipus UIR(I)DIS, SALIX, ALNUS, ROBUR, PAGUS, ACER, FRAXINUS, NUX, FICUS, CERASUS, JUNIPERUS, SA(M)BUCUS, GENISTA, FABA, CANNABIS, FILIX, CANNA i CARDUUS en la toponímia del territori d'Itàlia (TUCHEL - 1962). Posteriorment també dedicà una monografia als derivats de CORYLUS en el mateix domini (TUCHEL - 1969).

En el domini estricte del català aquests estudis han estat molt menys cultivats; així en el repertori bibliogràfic de toponímia catalana de Moreu-Rey no hi trobem cap altre estudi d'aquest tipus que no sigui el de Badia, publicat en les actes del Congrés d'Onomàstica de Brusel·les de 1949. Badia dedicà la seva intervenció en aquest congrés a estudiar el pes que tenen en la toponímia catalana els noms de vegetals següents: alzina, arboç, bruc, esparraquera, falquera, figuera, qinebre, qinesta, l'orer, noquera, om, roure, i vern (BADIA - 1951). Es tracta d'un treball on es recullen centenars de fitotopònims i es compara especialment l'extensió real que tenen les espècies vegetals estudiades amb l'extensió geogràfica dels topònims que les designen. Una de les conclusions és que s'observa una correspondència entre aquests dos factors i que només excepcionalment es troben topònims que designen un vegetal fora de la zona d'extensió real d'aquest.

Piel dedicà alguns dels seus nombrosos estudis de toponímia a la fitotoponímia de la Península Ibèrica. Dins

del tipus d'estudis que estem comentant cal destacar l'article de 1951 sobre els noms dels arbres de la família QUERCUS en la toponímia peninsular i els dos articles de 1968 (que de fet formen una unitat per tal com són la primera i segona part d'un mateix estudi). En aquests dos darrers treballs s'estudia la incidència en la toponímia peninsular dels tipus: ACRIFOLIUM, ARBUTUS, MATRONEUS, *CAMARINA, *CARIOCA-CARIOLA, LAURUS, HEDERA i ACER, CAREX, *CARPACEA - *LAMPACEA - *PRUNACEA, CORNUS, CYTISUS- *CUTISSUS, ESTEPA-JARA, GENISTA, SCOPA, RATAM, *TOIO, AULAGA, JUNCUS, MENTRASTUM, RUBIA, TURBISCUS, i UIMEN. En aquests dos articles ¹⁵, a més de recollir una gran quantitat de topònims (reunits en un índex molt útil al final), s'estudien les bases etimològiques i les variants dels noms de les plantes i altres problemes connexos; s'hi fan també algunes observacions molt interessants sobre sufixació que tindrem ocasió de comentar en diversos llocs. Cal observar que són estudis que cobreixen tot el territori peninsular, incloent-hi per tant zones de parla portuguesa, castellana i catalana, cosa que fa que alguns dels tipus mencionats puguin estar representats només a la zona més occidental de la Península i no tenir representants en la

¹⁵ - En la nota introductòria de la segona part d'aquest treball (1968 b, pàg. 175) s'anuncien més monografies d'aquest tipus; tanmateix no tenim notícies que la sèrie hagi continuat. Igualment Piel havia anunciat una comunicació en el VII Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona de 1953 que duia per títol Problemas e métodos de fito-toponímia hispànica. El resum apareix publicat en el volum I que conté els programes. No sabem si la conferència s'arribà a pronunciar però el seu text no apareix publicat a les actes del Congrés; per tant, en desconeixem el contingut més enllà del que indica el resum, encara que segurament alguns dels seus temes es deurién reprendre en articles posteriors.

Qüestions teòriques i metodològiques

toponímia catalana (ni, és clar, en la gal·lo-romànica); això, d'altra banda, constitueix un element molt útil de comparació.

L'altra possibilitat, pel que fa a l'estudi dels fitotopònims, és la de limitar el camp d'estudi no a un determinat nom de planta sinó fer un estudi de tots els topònims vegetals que apareguin en una zona determinada. En aquest sentit, podem remetre a les monografies mencionades per Tuchel (1962, pàg. 2-3) dedicades a la Italo-romània, i, centrant-nos en el territori gal·lo-romànic, cal destacar la tesi clàssica de Strobel sobre els topònims vegetals en alguns departaments del sud de França (STROBEL - 1936) o l'article de Hallig que, basat en un text del segle XIV del Gévaudan (Dpt. de Lozère), recull els abundants fitotopònims que hi apareixen (HALLIG - 1970). Cal destacar en aquest article un paràgraf destinat a l'enumeració i estudi dels sufixos que apareixen en els topònims estudiats, amb observacions sobre l'origen etimològic d'aquests sufixos i les seves possibilitats combinatòries.

Pel que fa a la toponímia catalana aquest tipus d'orientació, la de fer un recull dels fitotopònims d'una zona, es troba representada per dos estudis, de valor molt desigual tots dos, sobre els fitotopònims de Tarragona (CATALÀ - 1961) i del Llenguadoc i Catalunya (BALMAYER - 1981, vegeu el comentari sobre aquest al BSO 8 (1982), pàg. 34).

* * *

J. Chaurand observava fa uns anys (1983) en un article a la Nouvelle Revue d'Onomastique que segurament és massa aviat per a fer estudis de conjunt sobre construccions sufixades perquè encara s'havien de perfeccionar els instruments i el conjunt dels materials era cada dia més gran. Aquesta remarca la feia a propòsit del col·loqui que, amb el títol Les suffixes en onomastique (FABRE ed. - 1985), s'havia celebrat feia poc a Montpeller precisament sota la seva presidència. En aquest col·loqui s'havien presentat una vintena de comunicacions, en la seva gran majoria corresponents a temes de toponímia, i també majoritàriament destinades a estudiar aspectes diversos de sufixos pre-romànics. El mateix professor Chaurand matisava aquesta observació, relativament pessimista, indicant que "ceux qui nous ont précédés, et qui avaient encore moins de ressources que nous à leur disposition, ont néanmoins montré l'exemple d'une réflexion qui a été loin de porter préjudice aux études auxquelles ils se consacraient" (CHAURAND - 1983, totes dues observacions mencionades a la pàg. 95). Si aquestes observacions són vàlides per al territori de França, potser encara ho són més per al territori català; en un altre lloc farem referència a alguns d'aquests problemes.

Tanmateix no és que els estudis sobre sufixos en toponímia en el territori català siguin absolutament inexistents, però potser cal reconèixer que ha estat un dels aspectes menys cultivats. Deixant de banda els estudis clàssics i repetidament citats i represos sobre els sufixos -ACUM o -ANUM, o -ui al Pallars, la resta de sufixos

Qüestions teòriques i metodològiques

toponímics, vegetals o no vegetals, no han merescut estudis especials. Això és vàlid naturalment també per als sufixos col·lectius, ja sigui els que designen els col·lectius vegetals o qualsevol altre tipus de col·lectiu. Podem destacar només la nota de Montoliu sobre l'origen del sufix -ell com a col·lectiu. D'altra banda són evidentment molt útils les observacions disperses en els diversos treballs de Coromines. De totes maneres, ja que en aquest punt, el dels col·lectius vegetals, els sufixos que apareixen en els topònims i els usats en el noms apel·latius que designen precisament l'abundància d'un determinat vegetal en un indret, són coincidents en gran mesura, trobem observacions de gran utilitat en obres no estrictament toponímiques, com és ara les gramàtiques històriques. En aquest sentit volem destacar l'article d'A. Saragossà (1991) sobre els sufixos -er(a) i -ar que, malgrat que la seva orientació sigui sobretot de caràcter sincrònic i que no tracti de noms de lloc, conté observacions interessants sobre col·lectius vegetals.

En la resta del territori romànic, i deixant de banda els corresponents apartats en gramàtiques històriques o en obres generals de toponímia, hi ha alguns estudis (o meres referències) sobre sufixos col·lectius vegetals que cal comentar. Ho farem per ordre cronològic.

Respecte al domini del portuguès, Piel dedicà un article a l'estudi dels sufixos que intervenen en la formació de noms de lloc i noms d'instruments en aquesta llengua (PIEL -

1944). Entre els sufixos estudiats hi apareixen -ETUM, -ETA; -ALE (-ARE); i -OSU, -OSA, tots associats a col·lectius vegetals.

El mateix Piel en els seus articles de 1968, encara que no dedica específicament un apartat a aquesta qüestió, fa, dins del text, observacions d'un gran interès sobre els sufixos col·lectius vegetals, observacions que haurem de comentar en diversos llocs.

Semblantment ja hem indicat que Hallig (1970) dedicà un paràgraf del seu article a catalogar i comentar els sufixos que intervenen en la creació dels fitotopònims que estudia. En aquest paràgraf es fan comentaris des del punt de vista etimològic i històric i també es mencionen les incompatibilitats o compatibilitats de certs sufixos entre ells o en relació a determinats tipus de vegetals.

R. Tomassone i B. Combettes van dedicar conjuntament dos articles (1970 i 1971) precisament a les formacions col·lectives vegetals, l'un referent al domini del francès i l'altre al de l'occità. El primer dels articles exclou expressament les formacions toponímiques i es proposa de mostrar les tendències en la repartició dels diferents sufixos col·lectius; això es fa estudiant l'aparició dels sufixos en diferents èpoques de la llengua, la seva repartició segons els trets fonètics del radical al que s'associen o bé segons les característiques dels mateixos

Qüestions teòriques i metodològiques

vegetals designats pel radical (arbre o arbust, cultivat o espontani, ...).

El segon estudi, centrat en el domini occità, al contrari que l'anterior, es basa en la toponímia. Es tracta d'un article orientat de manera que exclou explícitament el mètode històric i que es centra només en els sufixos més habituals per a detectar un altre cop els criteris d'unió dels sufixos segons el tipus de planta (arbre, arbust, herba; productor o no de fruits; cultivada o salvatge) i segons la constitució del seu nom (final vocàlic o consonàntic; presència del sufix *-ARIUS*, etc.). Aquestes dades sotmeses a una anàlisi informàtica donen com a resultat una sèrie de tendències o lleis de distribució dels sufixos.

Tornant a una perspectiva més històrica també trobem alguns treballs dedicats de manera molt especialitzada a un aspecte o problema concret que presenta un determinat sufix. Es tracta d'estudis d'abast molt específic, però que tanmateix contenen incidentalment dades prou importants per a nosaltres. Així trobem una classificació cronològica dels sufixos col·lectius vegetals en francès en l'article de Glättli (1943) on explica la dualitat de resultats d'*-rum* darrera palatal (en *-i* o *-ei, -oi, -ai*) en la toponímia francesa en base a la diferent cronologia de la creació d'aquestes formacions, i trobem també informacions d'interès en l'article de Piel (1962) dedicat a la variant *-endo* que presenten, a l'extrem occidental de la Península Ibèrica, els

col·lectius en -RUM quan en el nom de l'arbre o planta hi ha una -n- que queda en posició intervocàlica.

No cal dir com el nostre treball s'ha beneficiat d'aquests estudis que breument hem analitzat, ja sigui perquè els hem utilitzat directament com a font de dades o per les suggerències metodològiques que ens han proporcionat. Així mateix alguns d'aquests estudis ens han encoratjat en mostrar-nos les possibilitats o la viabilitat d'una línia d'investigació com la que ens havíem proposat.

5.2.- Noves perspectives en l'estudi dels fitotopònims

Una anàlisi detinguda dels sufixos que serveixen per a designar col·lectius de vegetació en la toponímia catalana obre unes noves perspectives en l'estudi de la fitotoponímia i potser fins i tot en la toponímia general perquè, com hem vist, si bé s'han estudiat les bases etimològiques que representen els noms dels vegetals, no s'ha fet el mateix sistemàticament amb les formacions fetes sobre aquests noms, i també ofereix un especial interès perquè, de fet, aquestes construccions sufixades representen una part molt important del conjunt dels fitotopònims. La importància i l'interès d'aquestes formacions sufixades ha estat subratllat amb encert per Piel quan en els preliminars del seu estudi sobre la fitotoponímia de la Península Ibèrica (1968 a) remarca: "Unsere besondere Aufmerksamkeit gilt natürlich den

Qüestions teòriques i metodològiques

speziellen phytotoponymischen Suffixen -die nicht-suffigierten Formen spielen eine ganz untergeordnete Rolle-, die sich in Zeit und Raum verschieden verteilen und auch von der besonderen Natur der betr. Pflanzenart abhängig sein können" (pàg. 332).

La frase de Piel que hem reproduït obre certes perspectives de recerca que caldrà tenir en compte també en el nostre estudi. Així és molt suggerent la idea que hi pugui haver una relació de dependència entre el tipus de vegetal que forma un topònim i el sufix que s'hi afegeix (línia que, com hem dit, també ha estat explotada per altres estudiosos) o la possibilitat d'investigar la repartició en l'espai i el temps dels diferents sufixos. Aquesta darrera possibilitat esdevé particularment interessant si partim de la base que es pot establir una correlació entre aquests dos factors.

Cal acceptar, com a premissa metodològica, que la distribució en l'espai dels sufixos toponímics (juntament amb d'altres aspectes relacionats per exemple amb la fonètica històrica, amb la documentació antiga etc.) pot constituir un indicatiu sobre la seva cronologia. Creiem que l'estudi dels sufixos col·lectius en la toponímia catalana pot aportar dades interessants sobre la cronologia dels diferents sufixos, és a dir sobre la seva vitalitat en èpoques pretèrites i fins a l'actualitat i sobre els processos de substitució de sufixos ja caducs per d'altres d'una vitalitat més gran; aquí l'observació de la seva distribució en l'espai pot jugar-hi un paper important, especialment la comparació

de zones de la Catalunya Vella i la Catalunya Nova. Entra aquí en joc la vella idea que la toponímia constitueix un bon reflex de la llengua en els seus estadis antics.

De les conclusions a què pot portar aquesta premissa metodològica n'és una bona mostra el paràgraf dedicat per Piel en l'estudi citat (PIEL - 1968 a, pàg. 342-343) a la toponímia del llorer. L'apartat ja s'inicia indicant que els topònims derivats de llorer constitueixen un exemple precís de les tendències que, en la construcció de mots, es propagaven en l'època llatina tardana i romànica, i seguidament s'extreuen algunes conclusions sobre la cronologia dels diferents sufixos en base a la seva distribució geogràfica: així llegim que "lauretum reicht ... kaum über die Dourogrenze hinaus. Dies bestätigt die auch aus anderen, ähnlich gelagerten Fällen zu entnehmende Tatsache, dass -edo/-ido bereits vor der letzten Phase der Reconquista in seiner ortsanzeigend-kollektiven Funktion erlahmte". O també sobre -osa: "Dass es sich ebenfalls um eine relativ jüngere Ableitung handelt, zeigt das betr., zwischen Douro und Tejo gelegene Areal".

Hem volgut citar aquests fragments perquè, encara que referits a la zona més occidental de la Península, són una mostra de les possibilitats de treure conclusions a partir de la idea que la distribució espacial pot estar relacionada amb la temporal; així la idea que -edo / -ido ja no era productiu abans de l'última fase de la Reconquesta perquè no es troba

Qüestions teòriques i metodològiques

per sota el Duero, o que la distribució de -osa entre el Duero i el Tajo prova que és una formació relativament jove.

És clar, però, que les coses no són tampoc tan fàcils i transparents. Com a mínim en el domini català hi ha tota una sèrie de factors que s'han de tenir en compte abans de treure conclusions d'aquest tipus. Ja hem parlat més amunt dels desplaçaments de topònims, ja sigui com a cognoms o pel fet que els emigrants vulguin reproduir el nom del seu lloc d'origen en el lloc on finalment s'estableixen. Els desplaçaments de topònims de nord a sud amb motiu de la reconquesta enterboleixen la visió general. També hem parlat més amunt de la possibilitat de bateigs amb noms no populars de llocs recentment conquerits. D'altra banda el procés de conquesta cap al sud tampoc no avança sobre un desert: l'existència de fitotopònims col·lectius en zones de reconquesta que presenten trets lingüístics estranys al català i normalment associats al mossàrab ens proven que això no és així; ara bé, aquests topònims ens poden donar indicacions sobre el que podrien ser trets lingüístics d'aquests dialectes però evidentment no sobre el català de l'època de la reconquesta. Tampoc per aquestes zones no disposem en molts casos de documentació realment antiga i és de sobres sabut les grans modificacions i adaptacions de tot tipus que pot sofrir un topònim. Tanmateix no deixarem de fer comparacions de tipus geogràfic en la mesura que ens ho permeti la informació de què disposem.

5.3.- La importància de la documentació antiga

Sembla del tot superflu de ponderar aquí una altra vegada la importància que, per a l'estudi de la toponímia, té la observació de les formes i grafies antigues dels topònims que es pretén d'estudiar. Això és admès per tothom i seria inacabable la llista dels casos on el testimoni d'una forma antiga ha estat decisiva per a l'establiment de l'etimologia correcta d'un topònim. Des de casos clàssics com el de Castell de l'Areny (o potser millor Dalareny) fins als darrers estudis de Coromines, que són plens d'advertències en aquest sentit i de casos on es fa patent, la documentació antiga es revela com una font d'informacions valuosíssima.

Fins i tot Aebischer, comentant el lloc on Balari en els Orígenes històrics (1899) tracta els noms de lloc en -ANUM i -ACUM, comenta: "il est bien loin d'être complet, mais comme il donne des formes anciennes pour les noms qu'il étudie, ses étymologies sont exactes dans la plupart des cas" (AEBISCHER - 1928, pàg. 159). La idea ve a ser que, encara que la filologia no podia, a finals del segle XIX, assolir el nivell de desenvolupament a què ha arribat després, l'encert de les propostes de Balari ve condicionat pel fet d'haver tingut en compte els testimonis antics.

Ja hem vist com els textos llatino-medievals podien ajudar a posar en evidència que alguns fitotopònims aparents no eren tals sinó producte d'homonimitzacions. La documentació antiga és també evidentment un arxiu que guarda

Qüestions teòriques i metodològiques

el testimoni de topònims desapareguts; aquests paleotopònims són lògicament tant o més valuosos per a nosaltres que els conservats actualment. D'altra banda, encara que és evident que hi ha topònims la memòria dels quals s'ha perdut, cal fer constar aquí el testimoni de diversos estudiosos que han observat amb admiració com els topònims presenten una capacitat de supervivència extraordinària durant segles per sobre de les incidències de què són víctimes els llocs que designen (abandó i despoblament o construcció de nous habitatges o pobles, etc.) ¹⁶.

D'altra banda, és del tot evident que la documentació antiga pot ajudar a confirmar o desmentir les suposicions que es puguin fer sobre topònims actuals. Així per exemple, i centrant-nos en el tema que ens ocupa, en el cas d'un topònim amb un sufix -et, una forma antiga amb aquesta terminació grafiada -ed demostra inequívocament que aquest topònim prové d'una base llatina amb una -T- intervocàlica com -ETUM i no, cosa que també seria imaginable, d'una base amb el sufix diminutiu -ITUM. Igualment, o més ben dit, inversament, davant d'un topònim actual com Gramós (municipi de la Parròquia d'Hortó, Alt Urgell) seria possible que algú pogués pensar que es tracta d'un col·lectiu, amb el sufix -ós de gram. De fet gramós és registrat com a apel·latiu amb aquest

¹⁶ - Vegeu les conclusions de Badia (1958, pàg. 20) després d'estudiar els topònims que apareixen en el famós document de l'Arxiu Comtal (ara a l'Arxiu de la Corona d'Aragó) de 913, en l'acta de reconeixement de Sant Joan de les Abadesses i buscar-hi els seus corresponents en la toponímia actual. En el mateix sentit s'expressen J. Bolòs i V. Hurtado en comentar alguns aspectes de la toponímia en l'elaboració del seu Atlas històric de Catalunya (BSO 3 (1981)).

significat en el DCVB i en el DECat (s.v. gram). Ara bé, això deixa de ser possible quan es veu que aquest topònim apareix documentat cap a l'any 860 ¹⁷ en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell amb la forma Garamonse (Garamos en el capbreu del segle XII). Coromines (1965, I, pàg. 126) atribueix un origen basc a aquest nom però això ja és un altre tema.

De totes maneres, i encara que convinguem que és gran la importància que tenen els testimonis antics dels topònims, cal dir que les coses no són tampoc tan senzilles. La documentació antiga dels topònims es troba lògicament en textos de redacció llatina perquè, tant si són textos anteriors als primers testimonis escrits en llengua catalana com si són posteriors, els topònims es recullen normalment en textos de tipus notarial. Ara bé, aquests textos també s'han de saber veure amb ulls crítics. Els textos llatins medievals tenen lògicament la intenció de ser precisament llatins i això, especialment com més tardà és el text, més complica les coses. A vegades es pot veure com els elements onomàstics dels documents medievals es presenten en unes formes o grafies que reflecteixen un acostament al que devia ser la seva forma en la llengua parlada i això és naturalment una font d'informació valuosa. En aquest sentit es podria fer un estudi sobre l'estadi que presenten certs fenòmens d'evolució fonètica catalana en aquests topònims documentats antigament i també sobre quina és la representació gràfica que se'ls

¹⁷ - Sobre la data d'aquesta acta vegeu l'article de Baraut (1985) que corregeix la data de 839 que havia estat presa durant molt de temps com a data d'aquesta acta.

Qüestions teòriques i metodològiques

dóna. En diversos llocs farem comentaris en aquest sentit, sense fer-ne però un estudi sistemàtic. Però altres vegades es veu en els textos clarament la intenció del qui escriu de llatinitzar formes romàniques. Això porta a anotar gràficament trets que no corresponen a la realitat lingüística de l'època i, encara que a vegades les restitucions es fan amb un notable sentit etimològic, també es poden fer restitucions falses. Com a exemple de grafies arcaïtzants podem citar la freqüent restitució de -o a final de mot, la grafia de la oclusiva sorda intervocàlica en terminacions procedents d'-ETUM, escrites -eto, o la grafia -ario en mots formats amb el sufix -ARIUS, sense que, naturalment, ni un ni altre tret tinguin una correspondència en la realitat lingüística de l'època ¹⁸.

D'altra banda els textos medievals també poden constituir una ajuda quan es tracta de veure quina és la funció que té un determinat element i quina és la consciència que se'n tenia en el moment de redactar un document. Efectivament, ja hem comentat més amunt que els fitotopònims han de ser, en el seu origen, noms apel·latius. Ara bé, el fet que un apel·latiu es converteixi en un topònim no és una

¹⁸ - Sobre això vegeu, per exemple, les observacions de Badia (1966 b, pàg. 57): "De nos jours, c'est nôtre collègue M. Paul Aebischer qui a fait voir jusqu'à quel point ces latinisations relativement tardives (à partir du xi siècle) étaient dangereuses et trompeuses pour le chercheur. ... On sait bien que jusqu'au x siècle on peut confier davantage dans les graphies des chartes et des documents, plus fidèles et plus respectueuses" i en nota: "Il suffit d'examiner les formes mentionnées au § 9 (à partir de l'an 1017) avec des "yeux de linguiste" pour se rendre compte qu'on a "élaboré" ces noms avec des traits phonétiques déjà dépassés dans le langage commun".

cosa instantània sinó que es tracta d'un procés. En aquest procés, a causa de l'evolució pròpia de la llengua, es pot perdre la consciència del significat que tenia originàriament l'apel·latiu i el topònim passa a ser obscur i no motivat per als parlants. Aquest procés no s'esdevé, però, sense deixar rastres; així és prou sabut que el fet que un topònim vagi precedit de l'article determinat és un índici del seu origen com a mot apel·latiu. En aquest sentit cal inscriure, per exemple, l'observació de Coromines a propòsit del mot rovira (DECat. s.v. roure): "el mot en aquests documents sol portar article, o anar acompanyat de quasi-sinònims, coses que mostren que, almenys en els segles X-XII, funcionava encara plenament amb valor apel·latiu". Això és tan vàlid per als topònims actuals com per als registrats en textos medievals.

Respecte a la documentació llatina medieval cal comentar encara certes locucions particulars que sovint introdueixen fitotopònims (i també altres topònims d'origen apel·latiu); es tracta de girs com in locum quem dicunt ad, in locum quem vocant ad, in locum ubi dicunt (o dicitur) ad i variants. Aquest tipus de locucions tenen antecedents ja en el llatí del segle I; així Bassols (1972, pàg. 67) en cita exemples semblants en Suetoni (Galba 1: ut hodie ea uilla ad Gallinas vocetur), en Titus Livi o en Plini (nat. III, 87: colonia ... quae uocatur ad turrem Libisonis). De totes maneres, com comenta Bassols, aquests girs es troben realment molt estesos per primera vegada en el baix llatí. Així en els següents exemples citats en el GMLC (s.v. avellanus): in locum que dicunt ad ipso Ledone (991), in locum que dicunt ad ipsa

Qüestions teòriques i metodològiques

Ruira (958), ubi dicunt ad Cassanos (874). Darrerament, P.H. Billy (BILLY -1985), en un article on comenta diversos aspectes de la problemàtica que presenta la distinció entre els apel·latius topogràfics i els topònims, ha volgut fer una tipologia de les locucions que en els documents llatins medievals acompanyen aquests mots i del que indiquen aquestes locucions pel que fa a la funció del mot.

Ara bé, nosaltres creiem que a través d'aquest tipus de locucions que comentàvem, el que es documenta és un topònim en formació, és a dir en fase d'esdevenir-ho. Cal fer constar que els topònims que eren absolutament opacs per als parlants dels segles X o XI, per exemple certs topònims provinents de llengües prellatines, no apareixen mai acompanyats d'aquestes locucions. Aquests girs apareixen només acompanyant topònims el significat apel·latiu dels quals és encara més o menys patent i són per tant un indicatiu de l'existència d'una certa consciència del seu origen com a nom comú. De totes maneres cal considerar també que la repetició formulària d'aquestes locucions pot portar a la seva aparició en altres casos sense que sigui un indicatiu de res.

Per a designar aquest estadi de creació de topònims, i també per a indicar els casos on el text no permet determinar la funció exacta d'un mot, és a dir quan no és clar si es tracta d'un topònim o un apel·latiu, els redactors del GMLC i també Coromines en el DECat utilitzen el terme "pretopònim", terme que utilitzarem també quan s'escaigui.

5.4.- Formació d'un corpus com a base del nostre estudi

Per a un estudi d'aquest tipus (de fet, per a qualsevol estudi interpretatiu sobre toponímia), el punt de partida òptim seria poder disposar d'una informació exhaustiva sobre tots els topònims antics i moderns de les característiques requerides en l'espai estudiat; a partir d'aquesta informació seria possible d'extreure conclusions estadísticament vàlides. Però aquest ideal no correspon a la realitat. Ja hem vist com no fa gaires anys J. Chaurand indicava, fent referència a França, que "il est probablement trop tôt pour faire des études d'ensemble sur les constructions suffixales alors que les instruments sont encore en voie de perfectionnement et que le volume des matériaux ne cesse de s'accroître" (CHAURAND - 1983, pàg. 95). Altres estudiosos de l'onomàstica també han fet observacions en aquest sentit; així per exemple P.-H. Billy ressenyant el volum de les actes del XVIè Congrès Internacional de Ciències Onomàstiques (Nouvelle Revue d'Onomastique 15-16 (1990), pàg. 259) comenta "Ces communications montrent que l'heure n'est pas encore aux travaux de synthèse ... dans l'état actuel tant des études onomastiques que des chercheurs, toute synthèse serait trop générale pour être digne de foi et durable". Si aquestes observacions són vàlides per França i pels estudis onomàstics en general encara ho són més per Catalunya on, si bé pot resultar relativament fàcil de recollir el que normalment s'entén com a toponímia major, és més difícil de fer-ho amb la toponímia menor, malgrat que cada vegada són més freqüents les monografies toponímiques locals. Per altra banda, com ha

Qüestions teòriques i metodològiques

estat repetidament assenyalat, la distinció entre toponímia major i menor no té, des d'un punt de vista científic, un interès gaire particular (vegeu per exemple MOREU - 1982, pàg. 15-16). De fet, la circumstància que un topònim esdevingui "major" o que un topònim major perdi aquesta "categoria" depèn de certs fets històrics que habitualment no tenen cap relació amb el que pugui ser la història del mot per ell mateix.

Davant de la impossibilitat de disposar d'un recull exhaustiu hem optat per basar la nostra investigació en un corpus compost de la manera següent: hem fet un recull dels topònims i noms apel·latius que designen col·lectius vegetals documentats abans de la fi del segle XII. Aquest recull ha de ser prou representatiu. Una part d'aquest recull procedeix dels fitxers del GMLC ¹⁹, però, ja que aquesta obra inclou elements onomàstics només de manera excepcional (és a dir, quan només a través dels topònims és possible de documentar noms apel·latius), hem hagut de tornar a buidar les principals fonts del GMLC i a despullar-ne d'altres de publicació recent, no utilitzades encara pel GMLC.

Evidentment, el fet que un topònim aparegui recollit en un document medieval és també una cosa accidental: és ben segur que molts topònims antics no van ser mai fets constar per escrit. De totes maneres el recull és prou ampli i creiem

¹⁹ - Sobre els fitxers del GMLC (els cedularis de Balari i els fitxers del propi GMLC) vegeu allò que es diu en la pàgina XVII del prefaci a aquesta obra.

que extraordinàriament interessant perquè, a més de donar informacions valuoses de caire etimològic i històric, representa un tall cronològic molt clar que ens pot ajudar a treure conclusions sobre la difusió en època antiga de certs sufixos. Cal tenir en compte també que no disposem de documentació realment antiga si no és per a la Catalunya Vella; això condiciona també el nostre treball.

Pel que fa a la toponímia moderna, i havent-nos adonat de la impossibilitat de disposar d'un repertori exhaustiu per tot el domini lingüístic, hem optat per recollir, a més de les formacions toponímiques que apareixen documentades antigament, els topònims que ens han semblat interessants per algun aspecte, que requerien alguna explicació. Probablement en alguns punts haurem estat més exhaustius que en d'altres; en alguns casos (sufixos -ar o -al) hem renunciat expressament a ser-ho.

Ja hem comentat com diversos autors han assenyalat com no és possible per ara de fer estudis de conjunt o de síntesi que permetin de treure conclusions definitives de caràcter general. Manquen els materials i les monografies necessàries; això és així fins i tot quan es tracta d'un domini lingüístic no gaire extens com és el català.

Per això hem de presentar aquest treball com una simple contribució al tema que, sense pretendre de ser definitiu o exhaustiu, permet de traçar una línia metodològica i fer una aproximació als principals problemes que es plantegen. Allò

Qüestions teòriques i metodològiques

que sap més greu és no haver pogut establir comparacions fiables, especialment amb la fitotoponímia d'altres territoris romànics, sobretot els més veïns al nostre. Però esperem que quan la investigació disposi de diverses monografies dedicades a aquest tema les conclusions que es puguin treure de la comparació pugin ser molt més riques i potser sorprenents.

En els capítols que segueixen estudiarem els diferents sufixos que formen col·lectius botànics en la toponímia catalana. Cada un dels capítols (del 2 al 8) està dedicat a un sufix; dins de cada capítol hem seguit a grans trets un ordre que comporta el plantejament dels diferents problemes que existeixen per cada un dels sufixos (la seva base etimològica, el seu desenvolupament semàntic, etc.), l'estudi dels fitotopònims formats amb aquest sufix (en ordre essencialment alfabètic) i unes conclusions. Hem intentat donar les mínimes indicacions etimològiques sobre els radicals als que s'uneixen els sufixos; quan ha calgut comentar-ne algun aspecte ho hem fet generalment en la primera ocasió que n'hem tingut, fent una referència en les ocasions posteriors. Això pot complicar la lectura, a causa de les referències internes, però és imprescindible per evitar repeticions innecessàries.

Els capítols 9 i 10 estan dedicats a estudiar els fitotopònims formats amb doble sufix i a la substitució històrica de sufixos. Finalment el capítol 11 està dedicat a donar un punt de referència sobre el comportament dels

Qüestions teòriques i metodològiques

sufixos col·lectius botànics en la llengua actual estudiant dos tipus de materials diferents (del DGLC i l'ALDC). A això segueixen les conclusions generals i els índexs i referències bibliogràfiques dividides en dos apartats (textos i estudis).

2- COL·LECTIUS PROCEDENTS D'ADJECTIUS FEMENINS EN -EA

COL·LECTIUS PROCEDENTS D'ADJECTIUS FEMENINS EN -EA.

L'existència de col·lectius vegetals en la toponímia formats sobre el nom d'un arbre (o d'altres plantes) al qual s'afegeix la terminació adjectiva femenina -EA ha estat indicada des de fa temps en algunes obres clàssiques de toponímia francesa. Així Thomas (1987, pàg. 80-84) comentant la Gramàtica de Meyer-Lübke observa que el sufix -EA afegit a un nom d'arbre designa el seu fruit o flor i, a vegades, "indique une réunion de ces arbres et remplit les fonctions qui échoient le plus communément à -ETAM o -ARIAM". A l'exemple robúria de Meyer-Lübke (1974, & 403) hi afegeix una llista d'una dotzena d'altres formacions, confeccionada no només a partir de noms apel·latius sinó també tenint en compte la toponímia (així enumera derivats de BETTIA, BUXIA, CASSANIA, FAGIA, FRAXINIA, GARRICIA, ROBERIA, PRUNIA, SALICIA, TREMULIA, UERNIA).

Uns anys més tard Lognon donà també una relació, menys completa que la de Thomas, d'aquest tipus de formacions en el seu estudi sobre els noms de lloc de França (1920, pàg. 163-164) explicant que es tracta d'adjectius presos en la seva forma femenina i utilitzats com a substantius col·lectius.

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

Efectivament, tant en el cas dels noms de fruits o flors, mencionats per Thomas, com en el cas dels col·lectius, es tracta de formes adjectives aplicades a substantius femenins, com NUX o BACA en el primer cas o noms com SILUA en el segon, que és el que ara ens interessa. Així, a partir de locucions com SILUA CASSANEA, SILUA FAGEA etc. o millor CASSANEA SILUA, FAGEA SILUA etc., i per un procés prou habitual en totes les etapes de la llengua, aquests adjectius es substantivitzen i adquireixen ells sols el significat del sintagma complet. El mateix procés és el que ha creat certs noms d'arbre, com l'alzina (< (ARBOR) ILICINA) o també el faig, a partir d'una locució, ara masculina, com (LIGNUM) FAGEUM.

La zona de Catalunya tampoc no ha estat aliena a aquest procés de formació de col·lectius, encara que els exemples són molt menys nombrosos que els ressenyats per a França i això els ha fet passar gairebé desapercebuts (de fet, que sapiguem, ningú no ha posat de relleu l'existència d'aquesta sèrie de topònims com a tal sèrie, és a dir conjunt de topònims formats mitjançant un procediment comú, per bé que en casos particulars aquesta formació no ha passat desapercebuda i ha estat correctament explicada).

En aquest sentit, cal observar també que, al contrari del que passa en altres casos, aquesta terminació adjectiva -EA no arriba mai a convertir-se en un sufix col·lectiu amb plena productivitat. Malgrat que hi hagi un cert nombre de formacions que presentin una estructura consistent en un nom d'arbre + el sufix -EA i amb un significat col·lectiu, no sembla que hi hagi hagut mai la possibilitat de crear lliurement nous col·lectius seguint aquest model. D'altra

banda cal assenyalar que els resultats d'aquests tipus de formacions s'haurien confós amb el nom de la fruita creat amb el mateix procediment sobre un altre substantiu femení com NUX o BACA; això és el que de fet passa en el cas de topònims com Faja, Castanya etc. que veurem tot seguit.

Així, doncs, en la zona catalana, els resultats d'aquest tipus de formacions, d'altra banda poc freqüent, han quedat (amb una excepció notable: rovira) testimoniats només en la toponímia i s'ha perdut absolutament la consciència del seu primitiu significat com a apel·latius; fins i tot en els casos en què disposem de documentació antiga no apareixen mai com a noms comuns ni hi ha gaires indicis en els textos antics d'una consciència que es tracti de topònims originats en noms comuns. Llevat de rovira, aquests topònims no apareixen amb la locució in locum que vocant ad, que sol introduir, com ja hem vist, topònims que fan referència a la vegetació existent en el lloc; tanmateix els topònims actuals sí que apareixen d'una manera prou sistemàtica acompanyats de l'article, cosa que ja és un indicatiu sobre el seu origen. Vegem-los.

LA CASSANYA

Aquest tipus de topònim es troba prou estès en la Gal·lo-romània tant en zona occitana com en la francesa (Thomas 1897, pàg. 82); molt sovint va acompanyat de l'article.

Col·lectius procedents d'adjectius en -RA

En el domini del català també el tenim representat: així podem mencionar La Cassanya al Rosselló (municipi d'Argelers) i a l'Alta Cerdanya (municipi de Sautó). Hi ha també en plural Cassanyes, municipi tocant a la Fenolleda i Les Cassanyes al municipi de Terrats, recollit per R.L. Portet (1985) que reproduïx també la menció que es fa del lloc, ara en singular, en un document que limita els alous de Santa Maria d'Arles, del final del segle x.

994 Marca ap. 143, col. 950: Ibi exit terminus de ipso rivo et vadit in directum per ipsa via vetere de Casania.

El mateix lloc és mencionat en la publicació sacramental del testament del comte Bernat de Besalú, de 1020, en plural com en l'actualitat:

1020 Marca ap. 191, col. 1028: Et ad filium suum Ugonem remaneat . . . in eodem comitatu Fenoliotensi ipsa villa quam dicunt Tuledas, et in ipsa villa quam dicunt Ioncherolas, et in ipsa villa quam dicunt Cassanias

Més cap al sud, ja dins la diòcesi de Girona, trobem també Cassanya a Fontanet (Baix Empordà) documentat l'any 992 en un precepte de Carles el Simple a l'església de Girona:

992 (orig.) DipCarol II, pàg. 149, 20: in pago Gerundensi, uilla que dicitur Parietes Rufini (el Domeny)... et uilla Sanctae Mariae que dicitur Fontanedus cum Cassania

També en el Baix Empordà, al municipi de Bàscara, situen Bolòs i Hurtado un altre topònim amb el mateix origen, ara amb un sufix diminutiu, citat en un precepte de Carles el Calb:

844 DipCarol II pàg. 128, 17: uillare quod nominatur Terratellas et Cassaniola ac uillare Amidon.

Es tracta del mateix lloc que apareix en document de 894, citat per Balari (1899, pàg. 211); el topònim apareix ara en plural: uillare cassaniolas. Precisament Botet i Sisó (GGC, Girona, pàg. 287) recull Cassinyola com el nom d'una riera que passa pel terme de Bàscara.

És remarcable la presència d'aquest topònim força al sud del Pirineu. Precisament Piel, estudiant les denominacions dels arbres de la família QUERCUS a la toponímia de la Península Ibèrica, observava que el terme celta o pre-celta *KASSANOS, que domina a la Gàl·lia, és aliè a la toponímia peninsular i que topònims com Cassanet (Cerdanya; és el Kacianeto de l'Acta de consagració de la Seu d'Urgell) són formes isolades, prolongació de les de més enllà dels Pirineus (PIEL - 1951, pàg. 328). I tanmateix en la toponímia CASSANEA sembla haver tingut un representant al Vallès (Vilanova de la Roca, segons sembla) en el segle XI:

1098 L'Antiq. III 51, f. 21v.: in comitatu Barchinonensi in uallense intra terminum parrochie sancti Stephani de Villanoua in loco qui uocatur Cassanna

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

Aquest topònim es troba situat bastant més al sud que tots els altres que hem citat, de totes maneres cal tenir en compte que aquesta dada pot no ser significativa si es tracta d'un topònim portat al lloc des de més al nord.

Hem de citar encara un altre document del cartulari de Sant Cugat, referit a Pujals (Cornellà de Terri, Gironès) perquè presenta un problema d'un tipus diferent:

1035 CSCugat II 538, pàg. 197: Et est predictum alodium in comitatum Gerundensis in adiacentias de parrochia sancte Eulalie, in locum quem dicunt Puials. Abet autem afrontationes ... de meridie in Corniliano, et de occiduo in ipsa Kassaia, de circio in ipso uilar de Turres.

No sembla que sigui dubtós que aquí la grafia -i- representa també el so de la n palatal i per tant aquest topònim s'ha d'identificar com a paral·lel als anteriorment citats.

En tots aquests casos es tracta de la ja mencionada formació (SILUA) CASSANEA.

LA CASTANYA

Existeix a Catalunya un poble, agregat al municipi del Brull (Osona) i situat al Pla de la Calma al Montseny, que s'anomena La Castanya. L'acta de dotació de l'església de Sant Cristòfor de la Castanya és de l'any 1082:

1082 CRomànica II, pàg. 169: uenit dominus Berengarius ... Ausonensis episcopus ... in locum quem uocant Castaneam et dedicauit ibi ecclesiam ... in honorem beati Christofori

D'aquest document s'han d'observar, d'una banda la grafia totalment fidel a l'etimològica i, de l'altra, l'absència de l'article, cosa que no succeeix amb el topònim actual. Coromines (DECat, s.v. castanya) observa sobre aquest topònim que no es tracta del nom del fruit sinó de SILUA CASTANEA, designant el bosc de castanyers. Tanmateix en aquest cas es planteja un altre problema que Coromines no pren en consideració: es podria partir també del nom de l'arbre (CASTANEA designa el castanyer, l'arbre, des de Columel·la, s. I d.C.) tal com proposa Bastardas (1988). Amb tot, donada la situació del topònim, en una muntanya on són abundants els castanyers i, donat el fet que el castanyer no és un arbre solitari, sembla que cal inclinar-nos per la primera explicació.

Un altre topònim semblant, en aquest cas en plural, el trobem en un document original d'Urgell de finals del segle X:

988 (orig.) Baraut, DocUrgell 214 (Urgellia 3, pàg. 46): in comitatu Orgello ... uilla que uocant Bescaran ... Et afrontat hec omnia a parte orientis in mōte Rufo ... et peruenit usque ad flumen Segor ... de parte occiduo afrontat in serra de Ilatica et ascendit ad ipsa uilla de Kastanias

Aquest topònim Castanyes tant pot fer referència als arbres 'castanyers' com al col·lectiu 'castanyedes'.

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

Existeix per a CASTANEA, tal com existia també per FAGEA, un topònim format amb aquesta base amb l'addició d'un sufix diminutiu: Castanyola. En el Cartulari de Sant Cugat apareixen dos topònims amb aquesta forma; així en trobem un situat al Vallès:

940 CSCugat I 18, pàg. 20: in Vallense, in terminio de Palacio Meserata uel in terminio de Castaniola

i un altre al comtat d'Osona:

981 CSCugat I 136, pàg. 113: in comitatu Ausona, uocabiles locos: id est Castaniola et Schiros, et in Terradellas

Aquest segon s'identifica en l'índex del Cartulari amb el poble de Castanyedell (Vilanova de Sau, Osona). En el cas que això fos realment així seria notable el canvi que s'hauria produït en els elements sufixals: tant el sufix col·lectiu com el diminutiu haurien estat substituïts per uns altres sufixos amb les mateixes funcions ²⁰.

FAJA

Com explica J. Coromines (DECat. s. v. faig), en català el mot faja designa el fruit del faig i procedeix

²⁰ - Vegeu també el comentari que en fem en el capítol dedicat a la substitució històrica de sufixos.

etimològicament de l'adjectiu *FAGEUS*, substantivat en femení per abreuament de la locució *BACA FAGEA*. Tanmateix en la toponímia catalana apareixen una sèrie de topònims Faja (o en plural Fages) que procedeixen també de l'adjectiu *FAGEA*, substantivat partint de la locució *SILVA FAGEA*. Segons Coromines "els llocs anomenats La Faja són bastants en el Pre-Pirineu (sobretot Garrotxa, Ripollès) i el cas de Sant Quirze Safaja ens ho mostra estenent-se fins al veïnatge del Montseny".

Contra allò que passa en el cas de rovira, que és una formació del tot anèloga, no hem pogut trobar documentació antiga en què aquest nom aparegui com a apel·latiu. No hem detectat tampoc cap text on es faci patent l'origen com a nom apel·latiu del topònim; solament en el document de 1128 (que reproduïm al final d'aquest apartat) va acompanyat de l'article. Tot fa pensar que el mot deixà de ser un terme viu en la llengua molt aviat, encara dins el període llatí.

Encara que no en tinguem documentació antiga del tot clara, sembla que cal relacionar amb *FAGEA* el nom d'un vil·lar que apareix en diversos preceptes carolingis, editats per Abadal. Així en el precepte del rei Carloman del 881 a favor de l'església de Girona. L'original d'aquest document es conserva a l'Arxiu Capitular de Girona:

881 (orig.) DipCarol. II, pàg. 136: Et villarem Faiam cum vineis, terris, silvis et omnibus terminis suis et plantadicium Gundemari episcopi

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

D'aquest villarem Faiam, escrit ara d'una manera més acostada a la etimologia villarem Fagiam, es fa també menció en el precepte del rei Carles del 922, conservat en un pergami també original:

922 (orig.) DipCarol. II, pàg. 149: Sunt autem eaedem res in pago Gerundensi ... villarem Plantadicias cum monte Blossso et terminis suis, villarem Fagiam cum vineam Castellani quondam sacerdotis et Petredum cum villare perduto.

Encara en dos altres preceptes apareix el topònim grafiat Faian: així en el de 886 (DipCarol II, pàg. 139) i en el de 899 (DipCarol II, pàg. 146). De totes maneres en aquests dos casos el document no és original sinó que es tracta de còpies del segle XIII, cosa que treu tot el valor a aquests testimonis.

No és dubtós que tots els preceptes fan referència al mateix lloc com es desprèn dels índexs de l'obra d'Abadal.

Podem observar que en el precepte de 881 es fa constar que en el villarem Faiam hi havia boscos (cum ... siluis). Tant la grafia Faia com Fagia no tenen res de particular fent referència a un lloc anomenat Faja; la segona seria, com ja hem dit, senzillament l'etimològica.

En un document que fa referència als límits entre els bisbats de Barcelona i Vic, apareix el topònim Faga. És del 1169 i s'ha conservat en el Cartoral de l'església de Barcelona:

1169 LAntiq. I 32, f. 12v: per declinum
montis de Tagamanent descendit per medium
Congustum ad Fagam ultra montana castris Galifa

La transcripció de la sonora palatal per q no sembla que sigui un inconvenient insalvable. Entenem que la frase diu que la línia divisòria baixa del Tagamanent i atravesa el riu Congost i va més enllà de les muntanyes del castell de Gallifa passant per Faga. Seguint aquesta línia aquesta Faga o Faja no pot ser gaire lluny de l'actual Sant Quirze Safaja (< IPSA PAGEA). Tot això fa versemblant la identificació del Faga d'aquest document amb el topònim català Faja.

Per últim trobem aquest topònim com a complement i formant part d'un nom de persona, com és freqüent en el segle XII:

1128 Baraut, DocUrgell 1398 (Urgellia 9, pàg. 214): ego Guilelmus Raimundi de ipsa Faga et coniux mea Adalez donatores sumus

Ací el topònim és introduït per l'article, tal com passa en el topònim actual.

LA PINYA

La Pinya, amb l'article, és el nom d'un poble que forma part actualment del municipi de la Vall d'en Bas, a la Garrotxa. És possible que es refereixi a aquest lloc el següent passatge de la publicació sacramental del testament de Bernat de Besalú:

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

1002 Marca ap. 191, col. 1027: In primis praecepit eis ut ad coenobio Sancta Maria Riopollentis carta facerent de ipso alode quem dicunt Pigna cum omnibus villarunculis suis.

Sembla que cal veure en aquest topònim una formació paral·lela a les ja comentades per tal com el con del pi, la pinya, no sembla que pugui ser adequat per si sol per a crear un topònim.

En els documents en baix llatí es poden detectar molts llocs anomenats Pinna (Pigna, Pinea) que han de fer referència a penyals (llatí PINNA). Així en una concessió a favor de Sant Pere de Rodes del segle X:

974 Marca ap. 116, col. 904: donamus ... ad ipsum cenobium Sancti Petri ipsum castrum que dicunt Verdaria simul cum ipsa pinna nigra et cum ipso castellare

Al mateix lloc i castell fa referència un document de 981:

981 Marca ap. 130, col. 928: castrum quod uocant Pinna nigra usque in ipsas uineas de uilla Palatio

En canvi, en els documents d'Urgell apareix sovint mencionat un lloc anomenat avui Pinyes situat entre Coll de Nargó i Valldarques a l'Alt Urgell.

959 (orig.) Baraut, DocUrgell 135 (Urgellia 2, pàg. 97): Et est ipsa omnia in locum que uocant

Pinias, et afrontat ... et de .iii. in grado de Archas.

El mateix lloc el tornem a trobar sovint, grafiat de diverses maneres que mostren la vacil·lació en la representació de les palatals; així

DocUrgell 382: in valle Pinnas,
DocUrgell 490: villa Pignas,
DocUrgell 716: apendicio de Pinas,
DocUrgell 778: Pinnes,
DocUrgell 1147 in loco Pinies,
DocUrgell 1139: in villa Pinnes,

ROVIRA

Entre els col·lectius procedents de adjectius femenins en -EA, rovira, col·lectiu de roure, és un cas excepcional, per la seva vitalitat. La base etimològica ara generalment acceptada per a aquest mot, després d'altres propostes fetes al començament de segle ²¹ que presentaven dificultats difícilment superables, és de *ROBEREA, que, com després veurem, s'explica com a variant arcaica, en femení, del

²¹ - Balari (1899, pàg. 210) proposà, en un paràgraf no gens clar pel que fa a l'evolució fonètica, una base ROVORIA i més tard (BDC 10 (1922), pàg. 152) s'havia proposat també una base ROBORARIA. Moll, en el suplement al R.E.W. (MOLL - 1928), comentà la no viabilitat d'aquesta proposta i explicà rovira correctament com a *ROBEREA, tal com ja havia proposat Meyer-Lübke en el seu llibre sobre el català (§ 2, pàg. 6).

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

adjectiu llatí **ROBOREUS**, -A, -UM (Columel·la). Una vegada més es tracta de l'abreujament d'una locució com ***SILUA ROBEREA**.

La forma clàssica de l'adjectiu en femení, **ROBOREA**, ha deixat rastres fins a l'actualitat en algunes zones de la Romània; a Catalunya aquesta forma apareix en l'acta de consagració de Santa Maria de Moià de la primera meitat del segle X (escrit rovoriam), fent referència a béns situats en aquest terme (Bages):

939 Vviage VI, ap. 14, pàg. 271: Et in eius termino donamus vinea qui est ad ipsam rovoriam: afrontat de orientis in vinea Addanagilde

És difícil de decidir si aquesta forma, tan fidel a la clàssica **ROBOREUS**, respon a una realitat de la llengua parlada o obeeix més aviat al coneixement que del llatí pogué tenir l'escrivent.

En canvi sí que apareixen en la documentació antiga formes procedents de la variant dissimilada ***REBOREA**, que també sembla haver deixat algun rastre en la toponímia.

La forma ***REBOREA** presenta un tipus de dissimilació (-o-o- > -e-o-) molt freqüent ja en llatí vulgar; és la que presenten mots com el cat. med. redó o el castellà hermoso. Aquesta variant apareix ja en documents del segle X en la forma revoria:

917 CSCugat I 9, pàg. 13: et ultra ipso rio
ipsa revoria qui affrontat: de orientis in ipso
alveo Annolia²²

989 Simó, Misc. Martín Ocete II (1974), pàg.
1032: et ad domum Sancti Chirici cenobii .. et
ipsa revoria de Luha

o revoira, evolució regular de *REBorea:

958 VViage XIII, ap. 17, pàg. 250: donamus
kampum .i. ad ipsa revoira

965 CSCugat I 78, pàg. 66: in terminio de
Aqualonga ... Et alia vinea affrontat: de oriente
in ipsa revoira, de meridie in terra vel vinea de
Salomone

O més tard amb el tancament lògic de la -o- en -u-:

1037-1050 (orig.) Alturo, Sta. Anna II 40,
pàg. 44: ortis, ortalibus, revuiras, olivariis

1047 Miret, BRABL VII, pàg. 499 nota: et
torcular, item et trillias et reuiras et olivarias
at alios arbores

Sembla que també pertany aquí el topònim Revura que
apareix en un document original del Llibre Blanc de Santes
Creus:

²² - El passatge en què apareix revoria en el document de
Sant Cugat va ser interpolat en el segle XII en la còpia del
precepte de l'any 986 del rei Lotari a Sant Cugat del Vallès. En
aquesta còpia (CSCugat I 173, pàg. 147) en lloc de revoria
apareix rovira (vegi's DipCarol II, pàg. 199, nota 38).

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

975 (orig.) CSCreus 1, pàg. 1: Et sunt ipsas terras in comitatum Barquinonensis in terminio de castro Olerdula, in loco que vocant Pinellus uel ad ipsa revura vel in Vallemolle. ... Et ipsa terra qui est ad ipsa Revura afronta...

Coromines indica en el DECat (s.v. roure) que aquesta variant "fou un arcaisme minoritari que aviat s'esvai" deixant només algun rastre en la toponímia: la Revuira a la Vall Ferrera ²³.

La variant més estesa a Catalunya és però rovira; per a explicar aquesta forma cal partir de *ROBEREA (SILUA). Aquesta forma fóra regular segons les lleis fonètiques llatines. En efecte, en llatí qualsevol breu interior adquireix davant de -R- el timbre E (per exemple REDDERE compost de DARE; PULVERIS de PULVIS; VULNERIS de VULNUS) de manera que el genitiu de ROBUR hauria d'haver estat *ROBERIS. El vocalisme en -o- que presenten els genitius com CORPORIS, DECORIS, TEMPORIS (de CORPUS, DECUS i TEMPUS respectivament) procedeix dels antics nominatius CORPOS, *DECOS, *TEMPOS. Es tracta d'una propagació analògica que no es dona en l'adverbi TEMPERI, que conserva el vocalisme regular pel fet de no pertànyer al paradigma de la flexió. Aquesta és una explicació que sembla almenys força convincent. Altres mots que presenten vocalisme arcaic, com COVUS -A -UM o el participi VOCITUM passaren al llatí vulgar.

De *ROBEREA, doncs, procedeix el català rovira segons una evolució fonètica regular, i també, amb la pèrdua de la -v-

²³ - El cognom gallec Reboiras (que cita VEIGA - 1983) sembla procedir també de la forma dissimilada *REBOREA.

en contacte amb vocal velar i el consegüent desplaçament de l'accent, ruira.

El mot rovira avui en dia no és usat pràcticament com a apel·latiu, bé que com a tal figura en la GEC i en el DLC. El DCVB cita un document del 1497 en què rovira és apel·latiu ("un troç de terra... afronta ab lo camí de les roviures") i ha d'haver estat en els orígens la forma més utilitzada per a designar un bosc de roures; en tot cas és incomparablement més abundant en la documentació antiga davant de les altres possibles formes del col·lectiu de roure com roureda; fins a l'any 1100 se'n poden recollir desenes de testimonis davant d'uns dos o tres (alguns de dubtosos) de roureda o rouret. Rovira i la seva variant ruira apareixen també molt abundantment representats en la toponímia catalana; tal com observa Coromines (DECat, s.v. roure) en molts casos aquests topònims designen precisament encara avui en dia una roureda i això possibilita que es mantingui una certa consciència del significat del mot malgrat la seva decadència com a apel·latiu.

Pel que fa als testimonis antics la primera vegada que trobem documentat aquest mot és com a pretopònim en un text referit a Olèrdola:

958 CSCugat I 56, pàg. 50: et est hec omnia
... in terminio de castrum Olerdola, in locum que
dicunt ad ipsa Ruvira de Fonte Cavallare

Molt poc després es troba per primera vegada la variant ruira:

998 CSCugat i 331, pàg. 279: quantum habeo de
ipsas turres ... usque in ipsa ruira de S. Cruce
Sedis Barchinone

Cal destacar que en els documents d'abans de l'any 1100 predomina la grafia ru-, en principi la menys etimològica. Potser cal explicar-la per una espècie de metafonia. En aquests documents és un fenomen freqüent: així en el GMLC (s.v. cotina, nota 1) comentant la variant cutina per cotina s'indica "téngase en cuenta que el paso de o a u en sílaba inicial está muy generalizado en catalán cuando la vocal de la sílaba siguiente es una i". Igualment Rasico observa (1982, pàg. 102) "són comunes en el català primitiu formes que tenen u per o a causa de la influència de sons veïns i, sobretot, d'una /i/ o /ú/ tònica següent" i en dóna diversos exemples.

En molts casos l'ús del mot com apel·latiu és especialment manifest perquè apareix en enumeracions de possessions i acompanyat d'altres noms que descriuen la vegetació del lloc; així en els diversos documents del segle XI que copiem a continuació:

1013 LAntiq. II 324, f. 106 (Mas 322):
obtulistis alaudem vestrum de Avignone ad ipsos
gurgos, cum terras, vineas, casas, curtes,
ruviras, gléndíferas, ortos et pomíferos

1058 LAntiq. III 40, fol. 18 (Mas 742):
propterea impignoro tibi terras et vineas cultas
et heremas et ruviras et olsedos, et omnia genera
arboribus

1059 LAntiq. III 366, f. 140 (Mas 753): dono
domino Deo et predicte canonice, casas cum

ortibus, et solario cum trillia que in circuito est cum terris et vineis cum ruviris et diversi generi arboribus

1061 LAntiq. III 38, f. 17 (Mas 776): vendimus tibi alodium nostrum proprium, id sunt terris cultis et heremis et vineis ... et trillias et arboribus multis generis, et boschos et ruviras et garricis et fontis

1080 LAntiq. IV 202, f. 72 (Mas 988): et addo ei ipsum meum mansum de Fonoget cum suis pertinentiis quod tenet Guifre Sabat, id sunt, terris et vineis et ruiras et arboribus

1085 CSCugat II 721, pàg. 383: id sunt terras et vineas ... cum casas ... simul cum ipsas ruiras

1091 LAntiq. I 824, f. 299 (Mas 1090): dono ... alodium meum ... cultum vel incultum, hedificatum et non hedificatum, montaneum sive, planum, garricas et ruiras

1092 LAntiq. I 821, f. 298 (Mas 1102): vendo tibi alodios meos scilicet terris et vineis et arbores diversi generis, simul cum ipsa ruvira et domibus cum

També és clarament apel·latiu quan apareix acompanyat de determinatiu, especialment quan s'indica el nom del propietari:

1009 Udina, La successió testada 77, pàg. 232: et sic descendet pro ipso rio usque in ruvira qui fuit de Undisclo, et sic ascendet usque in ipsa condamina qui super ipsa ruvira est, cum ipsa condamina ab integrum

1037 LAntiq. II 671, f. 214 (Mas 503): vindimus casas cum solo et superposito et terra culta vel erma qui est super via et subtus via simul cum ipsa ruiras qui intus est fundata

Col·lectius procedents d'adjectius en -ra

1055 LAntiq. II 729, f. 229 (Mas 693): dono Domino Deo et canonice sancte Crucis sancteque Eulalie domos tres ... et cum ipsis ruviris quas ibidem habeo

1076 LAntiq. IV 104, f. 35 (Mas 936): concedo ... simul cum ipsa medietate de ipsa trilla vel de ipsas meas vineas, et de ipsas ruviras, qui infra terminos de predicto castro sunt

1086 (orig.) Alturo, Sta. Anna II 127, pàg. 144: Iterum vobis evacuo in terra cum ruvira que est ante vestra mansione ipsa parte quod ibi abebat Miro iamdicto

1111 LAntiq. III, 286, f. 119 (Mas 1246): dimisit cenobio Sancti Petri Puellarum, omne alodium cum ipsa rura quod comparavit apud parietes de Berengario Guilelmi

Però igualment apareix des d'antic com a topònim o pretopònim, acompanyat sempre de l'article o de les locucions que hem comentat:

958 CSCugat I 56, pàg. 50: et est hec omnia ... in terminio de castrum Olerdola, in locum que dicunt ad ipsa Ruvira de Fonte Cavallare

994 LAntiq. III 518, f. 178 (Mas 143): cartulas vinditiones ... de uno quadro de terra qui est in terminio de ipsa ruvira

1016 Miret, ADocuments monacals ACA 7, pàg. 9: in termine de ipsa ruvira vel in locum que dicunt puteo putizo

1055 LAntiq. III 61, f. 23 (Mas 694): donamus vobis petiam unam terre ... quam habemus in comitatu barchinonense in terminio de Loberes, in loco vocitato qui dicitur ruvira

1064 LAntiq. III 62, f. 23 (Mas 794): quod est hec omnia in comitatu barchinonense in vallense, in terminio de Sancti Stephani de Vilanova, sive ad ipsa ruvira

D'entre els documents que hem recollit, solament en un lloc es troba plenament usat com a topònim, és a dir sense article i cap altra indicació del seu origen apel·latiu:

1005 Miret, ADocuments 4, pàg. 8: kasa .I. cum solo et supraposito simul cum unam cortem cum terras cultas vel eremas ... De meridie in ipsa serra de ruvira

Per últim cal destacar, d'entre la documentació antiga, el que seria el testimoni més reculat del terme, a principis del segle x. No es tracta, però, de la forma simple rovira, sinó d'un derivat que, si no es tracta d'un error de còpia, s'hauria de considerar com un diminutiu:

914 LFeud. 391, pàg. 409: Quantum infra istas afrontaciones includunt, exceptus ruviranicas, vindo tibi

No cal dir que en la toponímia del Principat abunda molt aquest col·lectiu, però l'únic nom de municipi que el conté és Sant Esteve Sesrovires, al Baix Llobregat. És cognom molt freqüent.

Diminutiu de rovira és el topònim Rovirola (Maçanet de la Selva) i la Rovirola (Santa Maria d'Oló, Bages); -ola és, com veurem (capítol 9.1.), un dels sufixos diminutius que més

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

sovint s'associen a col·lectius vegetals. Rovirola és també cognom.

Altres derivats de rovira són: l'adjectiu rovirós en el topònim Puig Rovirós, que surt en un document de l'any 1460 (DCVB s.v.); els topònims Rovirassa i Roviral; els cognoms Rovirosa, Rovireta, Roviró i Rovirol. Hi ha també un compost: Roviralta, cognom.

LA JUNÇA

Hi ha també el topònim La Junça sobre la Nou de Berguedà i un Tossal de la Junça sobre Noves de Segre, registrats tots dos per Coromines (DECat. s.v. jonc). Topònims paral·lels a la toponímia de la resta de la Península es troben consignats per Menéndez Pidal (1950, pàg. 237) i Piel (1968 b, pàg. 187): Unza a Santander i Junça al nord de Portugal.

Cal observar que els substantius catalans junça (o jonça), el portuguès junça i el castelià juncia designen una planta herbàcia diferent del jonc. Aquests noms procedeixen de l'adjectiu femení JUNCEA 'semblant al jonc', segurament per simplificació de *JUNCEA (HERBA). D'acord amb això, hom pot pensar que els topònims mencionats reproduïxen el nom de l'herba. Tanmateix com que és sorprenent, si més no, que el nom, en singular, d'una herba insignificant proporcionï topònims; cal considerar la possibilitat d'una altra hipòtesi: potser caldria partir d'un col·lectiu en -EA, a través de locucions com *PRATA JUNCEA 'prada dels joncs' o

equivalents. Aleshores, i segons això, aquests topònims serien un col·lectiu de jonc, no de jonça.

LA CANYA

Encara més problemàtica resulta l'explicació del topònim La Canya (la Garrotxa) mitjançant el sufix -EA. La base etimològica d'aquest topònim no ha de contenir imprescindiblement un sufix -EA, tal com passava en els exemples que hem vist fins ara, ja que la presència de la consonant geminada en el mot llatí CANNA -AE és suficient per originar la consonant palatal, sense necessitat de la intervenció d'una iod. Per això aquest topònim és idèntic al substantiu català canya < CANNA. Ara bé, un altre cop sembla difícil d'explicar la motivació d'un topònim a través del nom d'una sola planta (si no considerem que es tracti d'un ús col·lectiu del singular com hem vist en el capítol primer, punt 2.2.2.). Per això cal considerar, si més no, la possibilitat que a la base d'aquest topònim, que no hem pogut documentar d'antic ni apareix en els diccionaris etimològics de referència, hi hagi un adjectiu en -EA d'un nom com PRATA o TERRA (més aviat que SILUA): (PRATA) *CANNEA.

Conclusions

En el domini del català el nombre de topònims procedents d'adjectius en -EA és molt reduït. No estan tampoc molt estesos: un sol lloc porta el nom La Castanya. En alguns casos la pertinença a aquest grup pot ésser qüestionada. Tot

Col·lectius procedents d'adjectius en -EA

això contrasta amb el nombre i extensió d'aquest tipus de topònims a la Gàl·lia. I tanmateix un col·lectiu rovira, durant molt de temps viu com a nom apel·latiu, ha proporcionat un nombre extraordinari de topònims menors i és un dels més freqüents dels cognoms catalans conseqüència del gran nombre de cases rurals que el portaven; presenta també derivats i compostos.

4

3 - COL·LECTIUS AMB EL SUFIX -ETUM -ETA

COL·LECTIUS AMB EL SUFIX -ETUM -ETA.

1.1.- Els col·lectius vegetals en -ETUM en la llengua llatina

Dels diversos sufixos que hem tingut ocasió de comentar i dels diversos que comentarem, el sufix -ETUM és l'únic que presenta la particularitat de ser en llatí un sufix que forma substantius i precisament substantius que designen col·lectius, especialment col·lectius vegetals. Els altres sufixos, per bé que puguin convertir-se efectivament en sufixos col·lectius vegetals, no tenen aquesta característica (de tenir únicament aquesta funció i això des dels seus orígens) sinó que són sufixos que originàriament formen adjectius, que poden tenir significats diversos i que només en un moment determinat poden convertir-se en sufixos que formen col·lectius vegetals. Per això sembla convenient de dedicar una atenció més particular al sufix -ETUM com a generador de col·lectius vegetals en la llengua llatina.

En llatí, com és ben sabut, el sufix de derivació denominal -ETUM (o potser millor la seqüència sufixal -E-TO) forma noms col·lectius, és a dir, substantius que designen un agregat o conjunt d'elements d'una mateixa espècie. Aquests

Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA

col·lectius en -ETUM fan referència generalment, però no exclusivament, a la vegetació.

Sobre l'origen d'-ETUM no se'n pot dir, segons que sembla, gran cosa; contràriament al que passa amb altres sufixos no ha estat objecte de monografies ni estudis especialitzats importants ²⁴. Coromines (COROMINES - 1972 I, pàg. 21) observa que aquest sufix és una creació original de la llengua llatina que no té equivalents en les llengües mediterrànies ni, fora del llatí, en cap altra llengua indoeuropea.

Els diccionaris etimològics, indoeuropeus o llatins, de consulta habitual (POKORNY, WALDE-HOFMANN, ERNOUT-MEILLET) no en parlen i les gramàtiques llatines, en la part dedicada a la formació dels mots, en diuen molt poca cosa. Així Pisani, per donar un exemple, es limita a mencionar-lo com una seqüència formada amb el sufix -TO, sufix que al final del període indoeuropeu forma sobretot adjectius verbals i alguns substantius i adjectius denominals. Però la seqüència sufical -E-TO seria pròpia del llatí. El mateix Pisani (PISANI - 1948, pàg. 119) cita alguns exemples antics i significatius: FICETUM (col·lectiu de FICUS, 'figuera'), OLETUM (d'OLEA, 'olivera'), ASPRETA -ORUM ('terrenys aspres, aspreses' d'ASPER, que es troba a Livi), FIMETUM ('pilot de fems, femer' de FIMUS 'fems',

²⁴ - En els reculls bibliogràfics especialitzats i consultant les referències bibliogràfiques d'obres referides específicament a temes de sufixació llatina, només hem pogut trobar un article, bastant antic, que tracta, parcialment, aquest tema, article que no hem pogut consultar: R. THURNEYSEN, "Zu lateinischen -ETUM und -ASTER" en Festschrift J. Wackernagel. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1924. pàg. 117-123.

documentat en Plini), SABULETUM ('sorrall' de SABULUM 'sorra', també en Plini), SEPULCRETUM ('lloc on hi ha sepulcres, cementiri', que usa Catul, segurament com a formació circumstancial).

Com podem veure -ETUM no forma únicament col·lectius vegetals, però el trobem sobretot formant derivats de noms de plantes i arbres de tota mena. Per això sembla ben acceptable la definició que el modern Oxford Latin Dictionary (1982) en fa en l'article -ETUM que reproduïm:

"-ETUM -I suff. Formed mainly from names of plants to denote the place where they grow (ARBORETUM, QUERCETUM, ROSETUM); enlargement -CETUM (SENTICETUM) perhaps from FRUTICETU"

Aquest diccionari recull només els mots documentats abans de l'any 200. Hi apareix un cert nombre de col·lectius en -ETUM (vegetals o no); d'altres, d'aparició més tardana, es troben recollits en el diccionari de Gaffiot que no té aquesta limitació temporal. Amb l'ajuda del diccionari invers de Gradenwitz hem pogut confeccionar una relació de noms col·lectius en -ETUM documentats en llatí. La llista, que donem a continuació, deu ésser força completa; s'hi adjunten les indicacions dels principals autors on apareix el mot i també hi hem assenyalat les formacions ja documentades en època clàssica, que són les que figuren en l'Oxford Latin Dictionary, diferenciant-les de les documentades posteriorment (que assenyalem amb una creu +). Hem indicat també amb un comentari els noms que són formacions toponímiques documentades en època llatina.

- aesculetum 'roureda' Hor. Carm. 1, 22, 14. Com a topònim d'un lloc de Roma Plin. Nat. 16, 37; Var. L. 5, 152
arboretum 'arbreda' Gel. 17, 2, 25
+ arbutetum 'arboçar' Gloss.
aspretum 'terreny aspre'
bucetum 'pastura pels bous' Luc. 9, 185; Gel. 11, 1, 1; Var. L. 5, 164
+ busticetum 'lloc ple de troncs' Arn. 7, 15
buxetum 'boixeda' Marc. Epi. 2, 14, 15
+ cannabetum 'canemar, lloc plantat de cànem'
+ cannetum 'canyar' Pall. 3, 22, 2
+ carduetum 'planter de carxofes' Pall. 4, 9, 4
castanetum 'plantada de castanyers' Col. 4, 30, 2
+ cicretum 'lloc on hi ha plantats llimoners' Pall. 3, 24, 14
cornetum 'lloc on hi ha cornells'; com a topònim Var. L. 5, 152
coryletum 'lloc plantat d'avellaners' Ov. Fast 2, 587
cupressetum 'xiprereda' Cato Agr. 151, 1; Cic. Leg. 1, 15
dumetum 'lloc ple d'arbustos' Cic. Tusc. 5, 64; Virg. 6, 1, 15; Hor. Carm 3, 29, 23
ficetum 'camp de figueres' Var. R. 1, 41, 1; Plin. Nat. 15, 80
+ ficulnetum 'planter de figueres'
fimetum 'femer' Plin. Nat. 10, 153
+ fructetum 'hort d'arbres fruiters'
frutetum 'lloc ple d'arbustos'
fruticetum 'lloc ple d'arbustos' Hor. Carm. 3, 12, 12; Suet. Nero 48, 3
funetum 'cordillam' Plin. Nat. 17, 174
(h)arundinetum 'canyar' Cato Agr. 6, 3; Var. R. 1, 8, 3; Plin. Nat. 23, 28
+ iletum 'alzinar'
ilicetum 'alzinar' Marc. 12, 18, 20
iuncetum 'vimeter, joncar' Var. R. 1, 8, 3
lauretum 'lloc on hi ha llaurers plantats' Suet. Galba 1, 1; Var. L. 5, 152; Plin. Nat. 15, 138; topònim.
+ lilietum 'bancal de lliris' Pall. 3, 21, 3
masculetum Plin. Nat. 17, 182
myrtetum 'lloc on hi ha murtreres' Sal. Jug. 48, 3; Virg. G. 2, 112; Hor. Ep. 1, 15, 5
novelletum 'planter d'arbres joves' Paul. Dig. 25, 1, 6
nucetum 'noguerar' Est. Silvae 1, 6, 12
oletum 'olivereda' Cato Agr. 1, 7;
olivetum 'olivereda' Cato Agr. 4, 4; Var. R. 1, 4, 2; Cic. Nat. D. 3, 86; Sen. Ep. 86, 14; Col. Arb. 17, 1
+ opobalsametum 'lloc on hi ha arbres que donen bàlsam' Just. 36, 3, 3,
palmetum 'lloc on hi ha palmeres' Hor. Ep. 2, 2, 184; Plin. Nat. 5, 13; Est. Silvae 5, 2, 138; Tac. Hist. 5, 6
pinetum 'pineda' Prop. 2, 34, 67; Ov. Ep. 15, 107; Plin. Nat. 27, 66

- pometum 'hort d'arbres fruiters' Suet.
populetum 'lloc on hi ha pollancre's' Plin. Nat. 14, 61
porculetum 'camp llaurat' Plin. Nat. 17, 171
querquetum (quercetum) 'roureda' Var. R. 1, 16, 6; Hor.
Carm. 2, 9, 7
roboretum 'roureda' CIL 3. 13250
rosetum 'rosereda' Virg. Egl. 5, 17
rubetum 'esbarzerar' Ov. Met. 1, 105
rumpotinetum 'plantació d'arbres nans que aguanten les
vinyes' Col. 5, 7, 2
sabuletum 'sorrall' Plin. Nat. 27, 64
+ salicetum 'salzeda' Ulp. Dig. 47, 7, 3
saxetum 'pedregar, pedrera' Cic. Agr. 2, 67
sentictetum 'esbarzerar, lloc ple d'espines' Pl. Capt. 860
sepulcretum 'cementiri' Cat. 59, 2
spinetum 'lloc ple d'espines' Virg. Egl. 2, 9; Plin. Nat.
10, 204; Apul. Met. 4, 6
+ vaspicetum 'esbarzerar' Apic. 1, 23
vepretum 'esbarzerar' Col. 4, 32, 1
veteretum 'camp no cultivat, en guaret' Col. 1, 3, 10
viminetum 'lloc on hi ha vímet' Var. L. 5, 51
vinetum 'vinya' Var. R. 1, 54, 1; Cic. Nat. D. 2, 167;
Virg. G. 2, 298; Ov. Met. 11, 86; Col. 3, 13,4; Est. Silvae
3, 5, 99; Hor. Ep. 2, 1, 220
viretum 'praderes'
virgetum 'lloc on hi ha vímet' Cic. Leg. 2, 21

Sobre aquest recull es poden fer algunes observacions
d'interès:

En primer lloc sembla que en llatí la formació de
col·lectius vegetals en -ETUM és antiquíssima; això ens ho
demostra el fet que aquestes formacions apareixen ja en el
llatí d'època arcaica, concretament en Cató; així:

Semen cupressi quomodo legi seri propagarique
oporteat et quo pacto cupresseta seri oporteat.
(Cat. 51, 1)

"Com cal triar, sembrar i propagar llavor de xiprer, i com
cal sembrar xipreredes"

Sicubi in iis locis ripae aut locus umectus erit,
ibi cacumina populorum serito et harundinetum.
(Cat. 6, 3)

"Si en algun d'aquests indrets hi ha ribera o lloc humit, planta-hi estagues de pollancre i canyars"

Així mateix en Cató també es documenten formes com OLETUM (1,7; 6, 2; etc) o OLIUETUM (4, 4).

És també interessant el fet que tres d'aquestes formacions recollides són també topònims de la zona del Laci; aquests topònims han d'ésser de creació antiga; concretament trobem AESCULETUM (o ESCULETUM) que era el nom d'un districte de Roma; també CORNETA, en plural, era una localitat de Roma i LAURETUM (LORETUM) era el nom propi d'una part del Mons Aventinus a Roma. Varró (Lingua latina 5, 152) fa una observació prou interessant sobre un d'aquests topònims: "Corneta, quae abcissa, loco relinquerunt nomen". És precisament aquest el procés de formació de topònims; CORNETA es podia considerar un simple descriptiu, però quan van ésser tallats els corners, i, per tant, va desaparèixer la motivació del nom, CORNETA es convertí en un topònim, encara que durant un temps es conservés el record de l'origen del nom.

Tornant a la nostra relació de noms llatins s'observa que la majoria dels mots recollits es troben ja documentats abans de l'any 200, només un petit percentatge es documenta més tard cosa que potser tampoc no significa exactament que es tracti de formacions tardanes sinó que senzillament no apareixen en textos anteriors. En tot cas les llengües i la toponímia romàniques constitueixen una bona prova que aquest

sufix ha continuat essent productiu en època tardana i evidentment en època romànica fins a l'actualitat.

D'aquest recull també es desprèn que els col·lectius vegetals en -ETUM es troben especialment documentats, com d'altra banda és natural, en obres tècniques d'agricultura (per exemple, De Agri Cultura de Cató el Vell, 234-149 a. C.; De Rerum Rusticorum de Varró, 116-27 a. C.; De Re Rustica de Columel·la, s. I d. C.) o d'història natural (Naturalis Historia de Plini el Vell, 24-79 d. C.). Especialment en l'obra de Plini es documenten, com es pot comprovar en la llista que hem donat, un tant per cent prou elevat dels exemples adduïts.

El fet que les formacions amb aquest sufix apareguin sobretot en obres d'agricultura podria fer creure que es tracta de termes exclusivament tècnics, això és, en alguns casos, cert, però no sempre. Per exemple, sembla evident que el mot RUMPOTINETUM és un terme tècnic. L'adjectiu RUMPOTINUM és un compost del substantiu RUMPUS 'sarment' i del verb TENEÓ 'tenir' i literalment vol dir 'que serveix per sostenir les sarments que s'hi enfilen'; el substantiu femení RUMPOTINUS és l'arbre que aguanta la vinya i el col·lectiu masculí que apareix a Columel·la (5, 7, 2) significa 'plantació d'arbres nans plantats perquè les vinyes s'hi arrapin i entortolliguin'. Es tracta, doncs, d'un terme tècnic de l'agricultura amb un significat molt especialitzat i concret.

Però, fora d'aquest cas i potser d'algun altre, les formacions en -ETUM són populars i en la llengua parlada el sufix devia ésser molt productiu com ens ho demostren les

llengües romàniques. D'altra banda, l'arrel popular d'aquests col·lectius no impedeix que apareguin a qualsevol registre de la llengua, des del més formal al més poètic. Se'n poden donar alguns exemples pertanyents a la poesia clàssica llatina; així Horaci parla de les rouredes del mont Garganus a l'Apúlia que la tramuntana no fa trontollar tots els mesos de l'any:

Non semper ... Aquilonibus
querqueta (var. querceta) Gargani laborant
(Carm. 2, 9, 7)

i Virgili dels roserars purpuris:

lenta salix tantum pallenti cedit olivae,
puniceis humilis quantum saliuunca rosetis(...)
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas

"Com el salze vincladís cedeix a la pàl·lida olivera, com l'humil espígol als purpuris roserars, ... tant, a judici meu, Amintas et cedeix a tu" (Ecl. 5, 17)

Virgili mateix (Georg. II, 112) ens diu que les murtreres es donen a la costa:

litora myrtetis laetissima

Apareixen RUBETA 'esbarzerars' a Ovidi (Met. I, 105) i també AESCULETA 'rouredes' a Horaci (Carm. 1, 22, 14). Com es pot veure tant en la poesia com en la prosa l'ús dels plurals és freqüentíssim en aquests col·lectius.

Amb tot, els substantius en -ETUM no són els únics que designen col·lectius vegetals; així ARBUSTUM significa 'lloc plantat d'arbres'. Aquest és el mot habitual però, al seu costat, en la llengua popular sorgí ARBORETUM, mot usat per Q. Claudi Quadrigari (començament del s. I. a. C.) en un passatge citat per A. Gel·li (s. II) a propòsit del qual el mateix Gel·li comenta: "arboreta ignobilius verbum, arbusta celebratius" (Nits Àtiques, 17, 2, 25). En tot cas això ve a demostrar la vitalitat del sufix -ETUM per a formar aquest tipus de mots.

En llatí, com ja hem vist, el sufix -ETUM també va formar noms que designaven col·lectius d'altres elements que no són vegetals; així es troben documentats FIMETUM 'femer', SABULETUM 'sorrall', SAXETUM 'pedrera'. D'altra banda, en alguns casos aquestes formes de col·lectiu semblen indicar, per extensió, no un lloc on hi abunda especialment un element sinó les qualitats o característiques d'aquest lloc: així ASPRETUM 'terreny aspre', PORCULETUM 'camp llaurat' que potser estrictament s'ha d'entendre com a col·lectiu ja que PORCA significa exactament 'elevació que queda entre dos solcs, crestall', VETERETUM 'camp en quaret' o VIRETUM (VIRECTUM) literalment 'lloc verd o que verdeja'.

1.2.- El sufix -*CTUM en la llengua llatina

En relació amb el sufix -ETUM en la llengua llatina hi ha encara altres coses que cal comentar; particularment la variant que existeix per a certs mots amb la forma -*CTUM.

Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA

Efectivament, per a alguns noms de vegetals existeixen col·lectius amb aquesta forma; es tracta generalment, però no en tots els casos, de noms de vegetals que presenten una -c-etimològica (una -x al nominatiu). En donem una llista a continuació:

carectum 'carritxar' Virg. B. 3, 20
dumectum 'lloc ple d'arbustos' P. Fest. 67, 10
filictum 'falguerar' Col. 2, 2, 8
fructectum 'lloc ple d'arbustos' Col. 3, 11, 3; Plin. Nat. 21, 168; Apul. Met. 4, 1; Gel. 19, 12, 9
lumectum 'esbarzerar' Var. L. 5, 137
salictum 'salzeda' Enn. Ann. 39; Pl. Aul. 675; Cat. Agr. 1, 7; Cic. Agr. 2, 36
vervactum 'guaret' Var. R. 1, 44, 2; Plin. Nat. 18, 176
virectum 'praderes' Virg. En. 6, 638; Apul. Met. 4, 2

Sobre aquesta llista es poden fer els comentaris següents. La paraula FRUCTECTUM (derivada de FRUTEX -ICIS) s'explica en l'Oxford Latin Dictionary (s.v. fructectum) com una variant o contracció de FRUTICETUM. Aquesta teoria ofereix algunes dificultats; però, deixant de banda aquest fet, és cert que en llatí, especialment en llatí arcaic, hi ha una sèrie de col·lectius formats amb el sufix -TUM i amb una -c-etimològica procedent del nom de la planta: així el ja mencionat FRUCTECTUM, SALICTUM de SALIX -ICIS, CARECTUM de CAREX -ICIS o FILICTUM de FILIX -ICIS.

Sembla, a més, que sobre aquests models es va crear analògicament un sufix * -CTUM que dona variants com DUMECTUM en lloc de DUMETUM, de DUMUS 'esbarzer, matoll' o LUMECTUM procedent de LUMA 'espines' (cf. PISANI - 1948, pàg. 119).

En tot cas cal assenyalar que els mots amb aquesta forma són molt menys nombrosos que els formats amb el col·lectiu -ETUM i que la vitalitat del sufix -ETUM hauria portat alguns d'aquests noms a regularitzar-se segons la forma més habitual per a crear noms col·lectius. Així, podem observar aquesta substitució en algun cas, com per exemple SALICTUM. SALICTUM és una forma antiga que utilitzen autors com Enni, Plaute, Cató, o Ciceró, i per contra SALICETUM apareix documentat només tardanament. Ara bé, tal i com es pot concloure a partir de l'observació dels seus continuadors romànics, SALICETUM va passar a ser la forma més usual i estesa; de derivats de SALICTUM se'n troben només en unes poques zones de la Península Itàlica (sobre això i la "lluita" entre aquests dos elements i la "victòria" del primer vegeu AEBISCHER - 1949). De fet, Aebischer indica, seguint Meyer-Lübke (1974, pàg. 567), que les úniques formes amb -CTUM que deixen resultats romànics són FILICTUM, CARICTUM, SALICTUM i LARICTUM. Cal assenyalar que, segons els exemples adduïts per Meyer-Lübke, els derivats d'aquestes formes perviuen bàsicament a la zona propera als Alps, ja sigui en zona de parla italiana o reto-romànica. Una excepció a aquesta tendència és la pervivència de FILICTUM a la Península Ibèrica, a la zona pròpiament ibero-romànica, però no amb un significat col·lectiu sinó com a nom de planta (cf. cast. helecho).

En tot cas el que cal observar aquí és la vitalitat del sufix -ETUM davant de la forma arcaica -CTUM que, com a tendència general i malgrat els casos excepcionals que acabem de comentar, acabarà per assimilar-se a -ETUM. Dels possibles derivats de formes en -CTUM en el domini del català,

particularment de SALICTUM, també en parlarem en el capítol que segueix.

2.- La pervivència del sufix -ETUM -ETA en el domini del català

Tal com es pot concloure a partir de l'observació dels materials recollits en el capítol 11 d'aquest estudi, en català ara només és viva la forma femenina del sufix, i això limitat a una certa àrea dialectal. En l'actualitat la capacitat productiva del sufix -eda en la llengua comuna sembla limitada, però no absolutament inexistent. Sobre els models de noms apel·latius col·lectius amb el sufix -eda se'n poden formar de nous, però si això es produeix sembla més aviat producte de la creació literària. Així, Mn. Salvador Galmés, en traduir el tractat De Agri Cultura de Cató per la col·lecció de la Fundació Bernat Metge, utilitza el mot xiprereda com a equivalent català del llatí CUPRESSETUM (151,1). Aquest mot no apareix en cap obra lexicogràfica de consulta habitual, però no resulta estrany o sorprenent per al lector. Es pot considerar una formació, encara que literària, ben creada d'acord amb els mecanismes de sufixació de la llengua.

D'altra banda, sembla que, sense haver-nos de remuntar a les èpoques més pretèrites de la llengua, el sufix -eda havia tingut no fa gaire una extensió i una vitalitat més grans que no pas avui en dia. En un document de 1667,

comentat en una nota sense signar del BSO (21, pàg. 26-29)²⁵, apareix diverses vegades el mot brolleda. El col·lectiu en -eda de brolla apareix en aquest document redactat gairebé totalment en llatí mostrant que es deuria tractar d'un mot viu i habitual a la comarca. Aquesta és només una mostra de la vitalitat del sufix que, en el segle XVII i al Vallès, forma, d'una manera que sembla ben espontània, col·lectius vegetals.

Els poquíssims representats en noms apel·latius del sufix en la seva forma masculina són mots aïllats i sense gaire vitalitat (vegeu els comentaris que en fem en el capítol 11). Això contrasta amb la toponímia on el sufix, en les dues formes (masculina i femenina), es troba escampat en una zona molt més àmplia del territori, per bé que no a tot arreu amb la mateixa intensitat o distribució.

De totes maneres, això tampoc no significa que aquest sufix estigui present en la toponímia de tot el domini lingüístic català; així no sembla que aquest sufix estigui present en la toponímia de Mallorca, malgrat que sí que existeix com a antropònim; és possible que un cognom hagi originat algun nom de lloc. Cosme Aguiló en el BSO ("La toponímia de Sa Dragonera. Recopilació i classificació" BSO 10 (1982), pàg. 13-28) comenta a propòsit del topònim Cingle de la Ginabreda citat per l'arxiduc Lluís Salvador que possiblement es tracta d'una adulteració d'un altre topònim i afegeix "el sufix -eda, com a indicador de col·lectivitat

²⁵ - Es tracta de la còpia notarial feta sobre una acta de venda del Mas Arquer, de Sant Esteve de Vilanova (Vallès), de l'any 1662, document que es troba en una col·lecció particular.

botànica és inusitat a Mallorca a pesar d'existir llinatges com Sureda o Turmeda". A més d'aquestes indicacions, intentarem també de treure altres conclusions sobre la distribució geogràfica d'aquest sufix al final d'aquest capítol.

3.- La pervivència del sufix -ETUM -ETA en les altres llengües romàniques

Pel que fa a la persistència dels continuadors del sufix -ETUM / ETA en les altres llengües romàniques, es pot dir d'una manera molt general que en totes es conserven derivats apel·latius o toponímics d'aquest sufix. És clar que la vitalitat del sufix varia segons els àmbits romànics i també la preferència per la utilització de la forma masculina o femenina. En donem a continuació unes notícies molt breus.

La Romània més oriental conserva, en principi, la forma masculina. Així, en romanès el sufix -et forma col·lectius vegetals com és ara carpinet, salcet, ulmet, frasinet, nucet, faget; però no únicament en aquests casos de noms d'arbre procedents directament del llatí sinó que el sufix també ha estat viu per formar col·lectius amb noms d'arbre no llatins, així del mot d'origen eslau stejar 'alzina' es forma stejaret, o de brad 'avet', nom d'origen incert, bradet (cf. CIORANESCU s. v.); això indica la persistència del caràcter productiu del sufix -et en el domini del romanès. És també un element que es troba abundantment en la toponímia (cf. IORDAN-MANOLIU - 1972 II, pàg. 12 n. i 18). Aquest sufix no

Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA

és l'únic que forma col·lectius vegetals en romanès; a costat d'algunes de les formes que hem mencionat apareixen formes amb un sufix -is com stejaris, faqis, salcis, carpinis, etc.

Per altra banda sembla que l'italià presenta una certa preferència per la forma masculina -eto en la llengua normativa (carpineto, frassineto, noceto, rovereto, oliveto, salceto, rovetto, faggeto, olmeto, canneto), però el sufix presenta múltiples variants segons les diverses zones dialectals: així el resultat, esperable, en dialectes meridionals -itu, és, al nord -et (o les variants -é a Llombardia, -ai al Piemont, -edo o també -eo a Venècia). D'altra banda, el sufix existeix en el territori d'Itàlia tant en la seva forma masculina com femenina; en general sembla que la forma masculina és la preferida al sud i la femenina al nord i a Còrsega i també a la Toscana, on tanmateix conviuen fins a cert punt les dues. D'altra banda, tant en la seva forma masculina com femenina el sufix es troba freqüentment en formacions toponímiques ²⁶.

En sard sembla que també existeixen algunes formes de col·lectius en -ETUM en la llengua comuna (arburedu, kannedu), però potser no són tan abundants com en altres llengües romàniques.

Per contra en francès la forma normativa més usual actualment és la procedent del femení -ETA, és a dir, -aie (per exemple, ormaie, chataigneraie, saulaie, saussaie,

²⁶ - Sobre tot això vegeu ROHLFS - 1969, pàg. 448 on es donen, a més, exemples tant de noms apel·latius com de topònims.

Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA

aunaie, chénaie, noiseraie, frénaie, coudraie, tremblaie, pommeraie, rouvraie, cerisaie, i molts d'altres). De totes maneres en francès antic existia el sufix masculí -oi (arbroi) a costat del femení antic -oie que es conserva també en alguns mots moderns com per exemple charmoie, ormoie.

En la toponímia del territori francès la presència d'aquest sufix també hi és molt notable; es troba amb les formes -ai, -oi i -ei, i també amb la forma -y. Aquesta dualitat la va explicar Glättli (1943) segons la cronologia de les formacions: les formacions més antigues haurien resultat regularment en -y mentre que les de creació més moderna presentarien els altres resultats fonètics que hem mencionat.

Pel que fa a l'occità, en el diccionari d'Alibert es recullen tota una sèrie de formacions tant amb la forma masculina -et (arbosset, boisset, bruquet, canet, espinet, euset, figaret, grevolet, rovet, sauset, vernet, prunaret, noqaret, pomairèt), com amb la femenina -eda (albareda, boisseda, calpreneda, espiguada, fraisseneda, pineda, tremoleda, ceraireda, figareda, pomareda) i fins i tot s'indica l'existència d'una forma analògica -eta (fraissineta, oliveta, olmeta, piboleta). Finalment Alibert observa el gran nombre de representants que tenen aquestes formes tant en la toponímia com en l'antroponímia (ALIBERT, pàg. 34) i tant en la seva forma masculina com femenina. Aquest sufix d'altra banda també conviu amb d'altres com per exemple -ièra -ièr.

Pel que fa al castellà, tant pertany a la llengua comuna robledo com alameda. Els diccionaris donen olmedo i olmeda. Cal dir, però, que no hem estudiat a fons ni hem disposat d'obres que donin una informació exhaustiva sobre la freqüència d'una i altra formes. En tot cas cal dir que no existeix en castellà la preferència tan marcada que observa el català per les formes femenines, potser perquè en castellà no es produeix la col·lisió homonímica que en català es presenta entre el sufix col·lectiu i el diminutiu en les seves formes masculines.

D'altra banda el sufix és molt freqüent en la toponímia amb les formes masculina i femenina que hem mencionat però també amb altres variants. Així Coromines (1972 I, pàg. 52) assenyala la gran abundància de noms de lloc a Andalusia amb la terminació -í (-ite) procedents de -ETUM amb una evolució vocàlica explicada a través del mossàrab: així Mortí (a la província de Múrcia, de MURTUS), Pulpí(te) (diversos llocs a Almeria, Granada, Jaen i Múrcia, de POPULUS), Fregenite (a Granada, de FRAXINUS), Robite (a Málaga) i Rubite (a Granada, tots dos de RUBUS), Alverite (a Cádiz, Zaragoza i Logroño, de ARBORETUM), Parchite (a Málaga, de PERTICETUM) i potser Nechite (a Granada, potser de GENISTETUM). Menéndez Pidal (1950, pàg. 179) també havia assenyalat, de manera incidental, alguns exemples en aquest sentit. També incidentalment menciona Coromines (loc. cit. pàg. 230) l'existència de molts topònims menors amb la terminació -ito (també procedent d'-ETUM) a l'Alt Aragó.

Finalment, sembla que en portuguès la forma més usual en la llengua comuna és la masculina -edo procedent igualment

Col·lectius amb el sufix -ETUM -ETA

d'-ETUM. Aquest sufix també es troba abundantment representat en la toponímia tant en la seva forma masculina com femenina (Aveledo, Nuzedo, Castedo, Teixedo / Aveleda, Freixeda, Salzeda i un llarg etcètera); presenta algunes variants: així Piel (1944, pàg. 35-36) assenyala la presència de topònims amb la terminació -ido (Codessido, Lourido, Gestido, Salzido, etc.) que explica per "una espècie de metafonia"; també dóna exemples de topònims amb la terminació -ede (Murtede, Freixede, Castende, etc) que reflectirien un genitiu (-ETI). Encara en un altre lloc Piel (1962) recull una sèrie bastant abundant de topònims amb les terminacions -endo, -enda, -indo, -ende, -inde que apareixen amb aquesta forma quan el sufix -ETUM / -ETA s'uneix a noms de plantes que presenten una -N-, -N- que hauria quedat entre vocals en unir-se el nom de la planta al sufix (Abelendo -a, Castendo -a, Freijinde, Píndo).

4.- Els col·lectius en -ETUM -ETA en la toponímia catalana

Passem a comentar tot seguit els topònims formats amb els sufixos -et -eda, pretèrits o actuals, que apareixen en la toponímia catalana. Ho farem per ordre alfabètic convencional.

AZEREDO (baix llatí)

El topònim Azeredo apareix en un document de 1091 com a límit d'un lloc situat a la vall de Cabó, al comtat d'Urgell (actualment a la comarca de l'Alt Urgell).

1091 Miret, Organyà 137, pàg. 536: in comitatu Orgelli, in valle Capudense in apendicio de Sancte Marie in villa Fontaned ... et abet afrontaciones de una part in Azeredo, de alia part afrontat in Narieda

No hem pogut localitzar aquest topònim en l'actualitat; però ha de procedir d'una forma llatina * ACERETUM, col·lectiu regular del nom de l'arbre anomenat ACER - ACERIS. Ara bé, el nom llatí clàssic d'aquest arbre fou substituït, en el llatí popular, almenys en el domini del català i en part de l'occità pireneic, per un derivat format amb el sufix -ONE, és a dir * ACERONE d'on procedeix el nom comú català auró (cf. DECat, s.v.). Així doncs, el topònim mencionat en el document d'Organyà és un testimoni preciós que indica que el nom de l'arbre en la seva forma clàssica, ACER - ACERIS (ac. ACEREM), hauria estat viu en alguna època en el llatí de l'Alt Urgell. Coromines (1965 I, pàg. 129, n. 24) explica el topònim Lleret també com a procedent d'*ACERETUM precedit de l'article ILLU

27.

²⁷ - Per altres casos de conservació del mot ACER vegeu més endavant els paràgrafs dedicats als topònims Lleret (en aquest mateix capítol) i Acerèdol (en el capítol 9.1.1.).

COL·LECTIUS D'ALADERN

Des del segle XI es troba documentada l'església de Sant Vicenç d'Aladernet (Balsareny, Bages). D'entre les mencions antigues que hem recollit d'aquest il·loc destaquen aquests dos originals de Montserrat:

1038 (orig.) AMontserrat, Perg. Bages, nº
1378 (publicat per Danés i Torras): A Sancti
Vincenti de Aladerned mancusus .I. ad opera. Et in
dedicacionem.

1038 (orig.) AMontserrat, Perg. Bages, nº
1381 (publicat per Danés i Torras): Et Sancto
Vincencio de Aladerned mancusadas .II. aut in
opere aut in dediccatione.

Es tracta del testament d'Ingilberga de Besora i de la publicació sacramental del mateix testament. En tots dos documents s'hi observa la grafia -ed final de mol·l indicadora de la presència d'un col·lectiu en -ETUM, en aquest cas del nom d'arbre aladern (< ALATERNUS). D'acord amb el que diu Coromines (DECat s.v.) a Serenyana i a Ugern (llogarets de Bassella, Alt Urgell) hi ha indrets dits Ladarneda (una costa) i Font de la Darneda.